

Lunds universitet
Institutionen för nordiska språk
Shirley Näslund
Handledare: Gunlög Josefsson

Magisteruppsats
Ht. 06

Komma fram och komma bort

- en studie av var, i vilken utsträckning och hur enhetligt kommatecken sätts ut av studenterna i svenska vid Lunds universitet

,

Innehållsförteckning

1. INLEDNING	3
1.1 Syfte	3
1.2 Forskningsöversikt	4
1.3 Frågeställningar	6
1.4 Metod och material	6
1.4.1 Upplägg och informanturval	6
1.4.2 Utformning av undersöknings- och jämförelsematerial	8
2. PRESENTATION OCH ANALYS AV UNDERSÖKNINGSRESULTATEN	14
2.1 Kvantitet	14
2.2 Placering	17
2.2.1 Emfas	19
2.2.2 Menings- och satslängd	19
2.2.3 Ledens relation till varandra	23
2.2.3.1 Vanliga bisatser	23
2.2.3.2 Samordnade huvudsatser	25
2.2.3.3 Parentetiska inskott, inquitfras och kompletterande tillägg	26
2.2.3.4 Satser att koordinera med komma eller separera med punkt	30
2.2.4 De mest kommaterade passagerna	31
2.2.5 De sparsammas placering	32
2.3 Slutsatser om utvecklingen	34
2.4 Förhållande mellan kommabenägenhet och förekomsten av alternativa gränsmarkeringar	35
2.5 Faktorer bakom informanternas kommatering	37
2.6 Sammanfattning	42
3. AVSLUTANDE DISKUSSION	45
LITTERATUR	48
APPENDIX 1 Uppgift som delats ut till informanterna	50
APPENDIX 2 Utfall av samtliga informanternas placering, angivet i antal	51
APPENDIX 3 Utfall av de sparsammas placering, angivet i antal	52

1. Inledning

1.1 Syfte

Bland skiljetecknen anses kommatecknet vara det lättast vägande. Ändock kan det ha stor verkan. I yttersta fall kan livet hänga på ett komma. Därom vittnar berättelsen om den dödsdömde fången som ansökt om benådning. Svaret nedtecknades på följande sätt:

Hänges, ej benådad!

Men det visade sig – efter avrättningen – vara fel kommaterat. Det skulle ha stått:

Hänges ej, benådad! ¹

Exemplet är drastiskt, men det illustrerar det faktum att vi inte kan kommatera utan urskillning.

Vi har en stor frihet att avgöra när komma ska sättas ut. Vår moderna kommateringsprincip, som kallas för tydlighetskommatering, är (till skillnad från satskommateringen) inte baserad på något fast regelsystem.² Detta avspeglas i inledningen till Svenska skrivreglers kapitel om kommaterering:

Kommateringen styrs inte av bestämda ord (...). Det finns alltså ingen regel som säger att det alltid ska vara komma före exempelvis som, att, när eller och. Det avgörande är hur nära ett led är knutet till resten av meningen. I vissa fall kan meningens längd göra att ett komma bör sättas ut för att underlätta läsningen (...). Detta innebär att det inte alltid kan ges absoluta regler för när komma ska användas. Många gånger är kommaterering en bedömningsfråga; i andra fall är reglerna mer tvingande.

(Svenska skrivregler 2005: 145-146)

Att kommaterering många gånger är en bedömningsfråga framgår ännu tydligare om man läser igenom samtliga kommateringsparagrafer i Svenska skrivregler. I åtskilliga fall lämnas fältet fritt åt den enskilde att bedöma behovet av kommatecken utifrån meningslängden och satsernas förhållande till varandra.

Många tror på existensen av en gemensam inre grammatik. En del menar att den inbegriper kommaterering. Om det är så borde vi, trots tydlighetskommateringens svängrum, sätta ut

¹ Halldinger & Truss, s.124. Författarna diskuterar inte om denna historia har någon verklighetsbakgrund.

² Satskommateringen – som hade sin storhetstid kring sekelskiftet 1900 – grundade sig på tydliga regler som nöttes in vid skolbänken. Huvudprincipen var att kommatecknet skulle användas för att avskilja alla enskilda sats från varandra samt de uttryck som låg utanför den enkla satsen. Följaktligen kom dåtidens texter att innehålla ett stort antal kommatecken.

kommatecken på ett ganska enhetligt sätt. Med tanke på att vi skriver allt färre långa och komplexa meningar, skulle man vidare kunna anta att den inre grammatikens mekanismer får oss att koncentrera bruket av komma till de mest självständiga leden (d.v.s. fristående fraser) samt till de positioner där kommatering behövs för att meningen ska kunna tolkas utan besvär.

Det finns argument för dessa möjligheter, men de har inte i tillräcklig utsträckning testats empiriskt. Därför syftar föreliggande uppsats till att empiriskt undersöka hur dagens språkbrukare egentligen kommaterar. Undersökningen har koncentrerats till studenter i svenska, dvs. relativt unga icke-professionella men ändå aktiva och språkmedvetna språkbrukare. Valet av informantgrupp är övervägt – en undersökning av t.ex. tidningsprosa skulle förmodligen ge ett enhetligare, men mindre intressant resultat eftersom tidningarna försöker upprätthålla en gemensam interpunktionsstandard.

1.2 Forskningsöversikt

Trots att det knappast finns någon text utan kommatecken, är kommatering ett relativt förbisett ämne i svensk forskning. Överhuvud taget finns det få studier om skiljetecken. Inte heller ägnas de någon större uppmärksamhet i Svenska Akademiens grammatik eller Svenska Akademiens språklära. Siv Strömquist har skrivit två artiklar om skiljetecken: en om deras svenska historia och en om deras retoriska funktion genom tiderna. Kommateringen som isolerad företeelse har, såvitt jag vet, endast studerats av två forskare och en C-student.

Den ene forskaren är Lars Melin. I artikeln *Kommatering – normer och regler* (1984) redovisar han resultaten från två olika undersökningar genomförda 1982. I den första har han gett nybörjarstudenterna på Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet i uppgift att bedöma om ett antal meningar är korrekt eller felaktigt kommaterade. Svaren har sedan jämförts med Svenska skrivreglens normer. Av resultatet framgår att Språknämndens kommateringsföreskrifter är ganska etablerade hos studenterna i svenska. I den andra undersökningen har Melin studerat bruket av komma i fyra texter av yrkesskribenter. Sammantaget visar de båda undersökningarna att bruket av kommatecken varierar mellan fullständiga satser, medan det är enhetligt vid appositioner, hopningar, inquitfraser³ och tilltal. På basis av undersökningsresultaten formulerar Melin även en teori om att ”kommabenägenheten avtar i proportion till förekomsten (eller tydligheten) av alternativa gränsmarkeringar i texten” (Melin, 1984: 236). De alternativa gränsmarkeringarna kan vara av flera olika slag, t.ex. morfologiska eller syntaktiska.

³ Inquit betyder ”han säger” på latin. Med inquitfraser åsyftas således fraser av typen ”Jag måste gå, sade han”.

Den andre forskaren är Lars-Johan Ekerot. I artikeln *Satskommatering och tydlighetskommatering – ett bidrag till den svenska kommateringens 1900-talshistoria* (1991) argumenterar han för att övergången från satskommatering till tydlighetskommatering är en frukt av en naturlig språkutveckling. Han framhåller att principerna för satskommatering är onaturliga – de är påbjudna ”uppifrån” och måste läras in, medan ”tydlighetskommateringen i grunden styrs av naturliga grammatiska principer som finns internaliserade i varje språkbrukares mentala grammatik” (Ekerot 1991: 34). Enligt Ekerot har den naturliga språkutvecklingen under 1900-talet inneburit att användningen av kommatecken mellan fullständiga satser minskat drastiskt, medan bruket av komma vid andra typer av uttryck såsom inskott, förtydligande tillägg och parentetiska uttryck (d.v.s. fristående fraser) förblivit relativt stabilt. Grundprincipen för denna utveckling ”bör vara en allt starkare koncentration till prototypfallen ju sparsammare kommateringen är” (Ekerot 1991: 40-41). Med prototypfall avser han de mest självständiga satserna d.v.s. ovan nämnda fristående fraser och de satser som kräver kommatering för att meningen ska kunna tolkas utan besvär. Ekerots teori om kommateringens utveckling mot en koncentration på prototypfallen är trovärdig, men den empiriska underbyggnaden otillräcklig. Teorin beläggs endast med fyra yrkesskribenters kommatering, varav endast en tillhör Ekerots samtid. Som vi snart ska se finns det ingen korrelation mellan sparsam kommatering och koncentration på prototypfallen, åtminstone inte av min undersökning att döma.

I uppsatsen *Det problematiska kommatecknet* (2005) har Marjolein van Leusen studerat hur 16 gymnasister på naturvetarprogrammet respektive 16 akademiker i femtioårsåldern kommaterat ett parti ur Lagerlöfs Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige (1906) samt om de använt sig av någon särskild kommateringsregel. Studien gav vid handen att antalet kommatecken som sattes ut varierade mycket från person till person. Vidare fann van Leusen att de yngre satte ut fler kommatecken än de äldre. Detta uppseendeväckande resultat skulle dock kunna förklaras av att gymnasisternas lärare i svenska delvis hade utgått från satskommateringens principer i sin undervisning. En intressant detalj i van Leusens resultat är avsaknaden av enhetlighet i kommateringen vid inquitfraser, en frastyp som enligt Melins undersökning och Ekerots språkhistoriska rön är stabil när det gäller kommatering.

Min undersökning har flera beröringspunkter med van Leusens uppsats, men det finns också flera olikheter: Jag har en annan och större informantgrupp, och jag anknyter närmare till Melins och Ekerots rön.

1.3 Frågeställningar

I min uppsats kommer jag att behandla följande frågeställningar:

- I Kan man tala om en gemensam inre grammatik med avseende på kommatering?
- II Stämmer Melins och Ekerots rön om att kommateringen vacklar och varierar vid fullständiga satser, men är konsekvent vid andra typer av uttryck såsom inquitfraser, parentetiska inskott och kompletterande tillägg?
- III Stämmer Melins teori om att ”kommabenägenheten avtar i proportion till förekomsten (eller tydligheten) av alternativa gränsmarkeringar i texten” (se s. 4)?
- IV Sker det en utveckling mot ”en allt starkare koncentration till prototypfallen ju sparsammare kommateringen är” (se s. 5)?

1.4 Metod och material

Den empiriska undersökningen utgör uppsatsens kärna. Därför redovisas tillvägagångssätt och material utförligt.

1.4.1 Upplägg och informanturval

Jag har delat ut en text som studenter i svenska vid Lunds universitet fått i uppgift att kommatera. Tre olika motiv ligger bakom mitt val av informantgrupp. För det första ville jag ha förhållandevis unga informanter, eftersom en fortskridande kommateringsutveckling borde framträda tydligast hos de unga. För det andra ville jag anknyta till Melin, vars resultat delvis grundar sig på samma informanttyp – studenter vid Institutionen för nordiska språk. För det tredje ville jag försäkra mig om att informanterna skulle ta uppgiften på allvar.

Texten som skulle kommateras delades ut i mitten av vårterminen 2006 till studerande på tre olika kurser i svenska: SVE 1-40, SSL 1-40 och den gemensamma C/D –nivån. Sammanlagt deltog 54 studenter i undersökningen. Förutom att kommatera texten ombads de att ange vad som styrte deras kommatering och vilka partier de tvekat att interpunktera. Sist, men inte minst, ombads de att lämna

uppgifter om kön och ålder, detta för att jag ytterligare skulle kunna relatera mina resultat till en bestämd grupp.

Vid analysen av materialet har jag intresserat mig för såväl enhetlighet (såsom samstämmighet i placering och eventuella tendenser till koncentration till prototypfallen) som variation.

Valet av metod medför vissa problem. Uppgiften – att tillföra en text kommatecken – kan i sig leda till överkommatering, eftersom det finns risk för att en del informanter antar att det finns fler positioner att kommatöra än dem som de annars skulle ha nöjt sig med. Dessutom är situationen konstruerad: informanten ombeds sätta ut kommatecken i en text som denne inte är upphovsman till. Alternativet – att utgå från egenproducerade texter – är emellertid inte heller problemfritt, i synnerhet inte om man vill undersöka hur unga människor kommatörer. Främsta källan till allmänhetens texter är Internet, men det är svårt att verifiera personuppgifter i detta medium. Om yrkesskribenternas identitet råder det sällan någon tvekan, men interpunktionen i deras artiklar är i regel bearbetad av en anonym korrekturläsare. Det som jag närmast har övervägt att studera är kommatöringen i C-uppsatser i humaniora. Men i detta material är det svårt att finna tillräckligt många av de kommatöringssituationer som intresserar mig, t.ex. betydelseskiljande situationer och inquitfraser. Fördelen med att konstruera en text att kommatöra är just att man kan konfrontera informanterna med bestämda kommatöringssituationer. Dessutom kan man uppnå större resultatprecision om man jämför hur ett stort antal individer kommatörer samma text, än om man utgår från olika texter med snarlika kommatöringssituationer.

Jag har kombinerat den kvantitativa, den introspektiva och den komparativa metoden med varandra. För varje position som kommatörats i texten har antalet och andelen informanter angivits. Resultaten har sammanställts i tabeller och diagram. I anslutning till tolkningarna av resultaten har den introspektiva metoden tillämpats. Vidare har jag jämfört informanternas resultat med hur texten ter sig med en kommatöring enligt Svenska skrivreglers anvisningar och exempel. Jag har valt att ha en måttstock – Svenska skrivregler – för att kunna anknyta till Melins undersökning om hur etablerade Språknämndens kommatöringsnormer är. Svenska skrivregler ger förvisso stor frihet åt skribenten att själv bedöma när det är befogat att kommatöra, men verket innehåller ändå fingervisningar – i form av olika exempel – på när det kan vara lämpligt. Dessutom kvarstår ett antal fasta kommatöringsregler.

1.4.2 Utformning av undersöknings- och jämförelsematerial

Den text som informanterna fått i uppgift att kommatera (och som återges i Appendix 1 på s. 50) är en omarbetad version av en text från apotekets hemsida.⁴ Den handlar om hur man ska agera när någon råkar ut för ett epilepsianfall. På så vis får även deltagarna ut något av undersökningen. Vidare har denna typ av text en objektiv ton. Det finns varken några effektfulla stilmedel eller någon spännande berättelse som kan ta udden av uppgiften att kommatera. Dessutom är texten varken särskilt lätt eller svår med avseende på lexikon, syntax och meningslängd. Textens svårighetsgrad kan påverka benägenheten att kommatera, och jag har i denna undersökning inte intresserat mig för ytterligheter. Förutom att ta bort komman från den ursprungliga texten, har jag ändrat en del av de förefintliga passagerna samt lagt till egenhändigt konstruerade passager så att texten kommit att innehålla alla de kommateringssituationer jag velat konfrontera informanterna med.

Jag har i huvudsak koncentrerat mig på fem olika kommateringssituationer: kommatering vid en lång och syntaktiskt komplex mening, vid vanliga bisatser, samordnade huvudsatser, andra typer av uttryck såsom kompletterande tillägg, inquitfras och parentetiska inskott samt vid situationer där komma behövs för att meningen ska kunna tolkas utan besvär. Dessutom har jag velat pröva benägenheten att göra satsradningar.

Följande mening täcker hela två rader och innehåller flera bisatser samt en final infinitivfras:

Det är inte alls så som många förmodar att man ska stoppa något i munnen på personen för att förhindra att han får våldsamma käkrörelser och att han biter av sig tungan.

Meningen har konstruerats med avsikten att undersöka i vilken grad komplex syntax och lång meningslängd utlöser ett behov att kommatera.

Vidare har jag konstruerat flera olika typer av bisatser och samordnade huvudsatser för att kunna jämföra utfallet av dem med varandra. Bruket av komma vid sådana satser är på avtagande enligt Melin och Ekerot. Båda forskarna gör en åtskillnad mellan fullständiga satser och fristående fraser såsom parentetiska inskott. Fristående fraser utgörs emellertid ofta av fullständiga satser, även om de också kan bestå av ett enstaka ord. Det som skiljer de fristående fraserna i form av fullständiga satser från de satser som rätt och slätt kallas för fullständiga satser, är att de förra har en mer självständig position i meningen. I Svenska skrivreglers kapitel om kommatering återfinns samma distinktion. Bisatser avhandlas i ett avsnitt och parentetiska inskott (ofta bestående av relativa bisatser) i ett annat.

⁴ <http://www.apoteket.se/rd/d/3274>

De vanliga bisatserna i texten (d.v.s. de som inte fungerar som fristående fraser) kan delas in i fyra olika kategorier:

- Temporala** När han återfått medvetandet ska du stanna kvar.
Anfallen kan inträffa under perioder då personen är särskilt mottaglig.⁵
Det tar någon timme upp till ett dygn innan personen är helt återställd efter ett anfall ...
- Pronomen-
inledda
relativsatser** Lägga gärna något mjukt under huvudet på personen och lossa det som sitter åt om halsen.
Personen som råkar ut för ett sådant anfall faller handlöst till marken.
Hur kan man hjälpa en människa som fått ett epileptiskt anfall?
- Konditionala** Om anfallet inte har börjat avklinga efter fem minuter bör du ringa efter en ambulans.
Sedan sker en återhämtning och om anfallet inte varit svårt kan den drabbade klara sig själv.
- Att-satser** I stället ska du se till att han inte skadat sig.
När han återfått medvetandet ska du stanna kvar och se till att han kan resa sig.
Stora anfall innebär att personen plötsligt blir medvetslös och att han faller omkull.
Det är inte alls så som många förmodar att man ska stoppa något i munnen på personen för att förhindra att han får våldsamma käkrörelser och att han biter av sig tungan.

Som synes är bisatserna av varierande längd.

Jag har även konstruerat två meningar med huvudsatser samordnade med konjunktionen och:

Sedan sker en återhämtning och om anfallet inte varit svårt kan den drabbade klara sig själv.
Lägg gärna något mjukt under huvudet på personen och lossa det som sitter åt om halsen.

Dessutom har jag konstruerat en mening med huvudsatser samordnade med men:

Personen som råkar ut för ett sådant anfall faller handlöst till marken men han drabbas varken av kramper eller medvetslöshet.

Enligt Svenska skrivregler (§ 204 b) bör komma sättas ut i dylika fall. Jag har velat pröva om informanterna gör samma bedömning samt om deras kommateringsbenägenhet är densamma vid

⁵ Detta är också en relativsats.

den kopulativa konjunktionen och som vid den adversativa men.

Jag har frågat mig om Ekerots och Melins rön om ett stabilt kommabruk vid inquitfraser, parentetiska inskott och kompletterande tillägg stämmer. Därför har jag konfronterat informanterna med meningar tillhörande dessa tre kategorier:

Inquitfras Självklart svarar han som om något annat vore otänkbart på vänlig göteborgska.

Parentetiskt inskott Självklart svarar han som om något annat vore otänkbart på vänlig göteborgska.

De mest skonsamma anfallen vilka är vanligast hos barn är frånvaroattacker
Vi frågar Peter Dahlkvist som är ombudsman vid Svenska Epilepsiförbundet
om han kan ge oss några råd.

Kompletterande tillägg andningen är till en början försvärad vilket gör att ansiktsfärgen kan bli blåaktig.

Det tar någon timme upp till ett dygn innan personen är helt återställd efter ett stort anfall ofta efter sömn.

Texten innehåller fyra situationer där det är nödvändigt att placera in kommatecken för att meningen ska kunna tolkas utan besvär. Om vi befinner oss i en process mot en ”allt starkare koncentration till prototypfallen ju sparsammare kommateringen är” bör de som kommaterar sparsamt fylla dessa positioner framför andra. I Ekerots artikel tjänar följande mening som exempel på när komma är erforderligt för tolkningen av innehållet:

– Självklart, svarar han, som om något annat vore otänkbart, på vänlig göteborgska.

(Ekerot 1991: 35)

I kommentaren till meningen understryker Ekerot att alla de tre kommatecknen är nödvändiga för att klargöra vad som hör ihop respektive inte hör ihop. Jag har kopierat meningen, tagit bort dess kommatecken och satt in den i min text för att pröva om mina informanter finner kommatecknen lika oumbärliga som Ekerot. Under kopieringen försvann replikstrecket, vilket jag upptäckte först efter undersökningens genomförande. Det är dock inte ovanligt att replikstreck saknas i denna typ av

meningar. Därav vittnar följande mening, tillika ur Ekerots artikel:

Det andra skälet för bankköpet är att betalfinansiering för närvarande är under våldsam utveckling och då är det en stor fördel att vara knuten till en bank, svarar Leif Lewin ...

(Ekerot 1991: 41)

Ett annat exempel på utelämnning av replikstreck finns i Gunlög Josefssons Ord, fraser, satser: en introduktion till svensk grammatik:

Bengt hade farit till landet i fredags, sa han. (Josefsson 2000: 44)

I analysen av utfallet kommer jag att diskutera om det bortfallna replikstrecket kan ha haft någon betydelse för informanternas kommatering.

Jag har även konstruerat en egen mening som kräver ett kommatecken för att den ska kunna tolkas utan besvär:

Det tar någon timme upp till ett dygn innan personen är helt återställd efter ett stort anfall ofta efter sömn.

Om inte kommat åtskiljer det kompletterande tillägget ”ofta efter sömn” blir meningen förbryllande.

Enligt utdraget från *Svenska skrivregler* (s. 3) beror behovet av komma på hur nära ett led är knutet till resten av meningen. Skribenten har inte bara att bedöma när leden är så fristående från varandra att de bör avskiljas med komma, utan även när självständigheten mellan leden är så stor att punkt bör föredras. För att pröva samstämmigheten i den senare typen av bedömningar, har jag konstruerat tre meningar, som ställer informanterna inför valet att sätta ut punkt, komma eller inget skiljetecken alls:

Medvetandet är mer eller mindre påverkat under anfallet i regel slutar anfallet spontant.

Anfallet varar oftast i några minuter andningen är till en början försvårad vilket gör att ansiktsfärgen kan bli blåaktig.

Attackerna innebär några sekunders frånvaro man faller dock inte omkull.

Jag har nu gått igenom de situationer jag avsett att pröva. Texten innehåller emellertid fler meningar än de ovannämnda. Det innebär att informanterna oavsiktligt ställts inför ytterligare

avgöranden. Som kommer att framgå av utfallet, har många passager mot förmodan kommaterats. Texten som studenterna fick i uppgift att kommatöra presenteras i sin helhet på s. 50 i Appendix 1.

Den mall som jag har jämfört informanternas resultat med, har i görligaste mån kommaterats i enlighet med Svenska skrivreglens anvisningar och exempel. Texten innehåller sammanlagt 13 kommatecken, och vart och ett av dem har markerats med en siffra:

EPILEPSI

Epilepsi orsakas av störningar i hjärnans nervceller. Anfällen börjar plötsligt och varar från några sekunder till flera minuter. Medvetandet är mer eller mindre påverkat under anfallet. I regel slutar anfallet spontant. Anfällen kan inträffa under perioder då personen är särskilt mottaglig. Därför använder sig många epileptiker av en anfallskalender.

Det finns olika typer av anfall:

- Stora anfall innebär att personen plötsligt blir medvetlös och att han faller omkull och får kramper. Anfallet varar oftast i några minuter. Andningen är till en början försvärad, (1) vilket gör att ansiktsfärgen kan bli blåaktig. Det tar någon timme upp till ett dygn innan personen är helt återställd efter ett stort anfall, (2) ofta efter sömn.
- Mindre svåra anfall innebär bara en plötslig förlust av förmågan att stå. Personen som råkar ut för ett sådant anfall faller handlöst till marken, (3) men han drabbas varken av kramper eller medvetlöshet.
- De mest skonsamma anfällen, (4) vilka är vanligast hos barn, (5) är frånvaroattacker. Attackerna innebär några sekunders frånvaro. Man faller dock inte omkull.

Hur kan man hjälpa en människa som fått ett epileptiskt anfall?

Vi frågar Peter Dahlkvist, (6) som är ombudsman vid Svenska Epilepsiförbundet, (7) om han kan ge oss några råd.

Självklart, (8) svarar han, (9) som om något annat vore otänkbart, (10) på vänlig göteborgska. Det är inte alls så som många förmodar att man ska stoppa något i munnen på personen, (11) för att förhindra att han får våldsamma käkrörelser och att han biter av sig tungan. I stället ska du se till att han inte skadat sig. Äldre personer eller kvinnor som väntar barn är extra känsliga för fallskador. Lagg gärna något mjukt under huvudet på personen och lossa det som sitter åt om halsen. Under de första minuterna kan du ta det lugnt och se vad som händer. Efter den första fasen med skakningar kommer personen in i en avslappningsfas. Sedan sker en återhämtning, (12) och om anfallet inte varit svårt kan den drabbade klara sig själv. När han återfått medvetandet ska du stanna kvar och se till att han kan resa sig. Om anfallet inte har börjat avklinga efter fem minuter, (13) bör du ringa efter en ambulans.

Nedan följer en genomgång av motiveringen till varje kommatecken:

Kommatecken	Motsvarande paragrafer i <i>Svenska skrivregler</i>
(1)	§ 206 f: Komma sätts alltid vid kompletterande tillägg, där man vid uppläsning skulle göra en paus.

(2)	§ 206 f § 210: Kommatecken måste sättas ut om det är nödvändigt för tolkningen av innehållet i meningen.
(3)	§ 204 b: Komma sätts mellan huvudsatser som samordnas i samma mening, även när bindeord (och, men, eller etc.) finns utsatt.
(4) – (5)	§ 205 Komma sätts alltid runt parentetiska inskott.
(6) – (7)	§ 205
(8)	§ 206 e: Komma sätts mellan replik och efterställd anföringssats. § 210: Kommatecken måste sättas ut om det är nödvändigt för tolkningen av innehållet i meningen.
(9)	§ 206 e: Komma sätts mellan replik och efterställd anföringssats. § 205: Komma sätts alltid runt parentetiska inskott. § 210: Kommatecken måste sättas ut om det är nödvändigt för tolkningen av innehållet i meningen.
(10)	§ 205: Komma sätts alltid runt parentetiska inskott. § 210: Kommatecken måste sättas ut om det är nödvändigt för tolkningen av innehållet i meningen.
(11)	§ 203: I vissa fall kan meningens längd göra att ett komma bör sättas ut för att underlätta läsningen.
(12)	§ 204 b: Komma sätts mellan huvudsatser som samordnas i samma mening, även när bindeord (och, men, eller etc.) finns utsatt.
(13)	§ 207: Genom att sätta ut komma markerar man att bisatsen har en relativt självständig ställning i meningen. § 209: I vissa fall kan meningens längd inverka på kommatering.

Kommatecken (7) och (9) är s.k. dubbelkomman. Det innebär att de på en och samma gång markerar två typer av gränser. Kommatecken (7) markerar slutet på det parentetiska inskottet och början på en bisats. Kommatecken (9) markerar slutet på inquitfrasen och början på ett nytt parentetiskt inskott. Alla kommatecken utom (11) och (13) motiveras av de få villkorlösa kommateringsregler som finns. Placeringarna av (11) och (13) utgår från Svenska skrivreglers exempelsamling på när komma kan anses befogat respektive obefogat. Kommatecknet i ”Om anfallet inte har börjat avklinga efter fem minuter, (13) bör du ringa efter en ambulans” har sin direkta motsvarighet i Svenska skrivreglers exempel ”Om blanketten inte skickas in under föreskriven tid, påförs Ni högsta avgift” (§ 207).

2. Presentation och analys av undersökningsresultaten

I denna undersökning har 54 studenter från kurserna Svenska (A-C) samt Svenska - språk och litteratur (A-C) deltagit. Vid sammanställningen av resultaten visade sig skillnaderna mellan studenterna från de olika kurserna vara så ringa, att jag fann det lämpligt att föra samman dem i en enda grupp. Informantgruppen är homogen såtillvida att den består av studerande i svenska. Även åldersmässigt handlar det om en relativt enhetlig grupp. De flesta informanterna är mellan 20 och 30 år. Endast fem personer är äldre än 35 år. Informantgruppen består av 36 kvinnor och 18 män.

I presentationen av resultaten kommer jag att använda mig av termen mening som både kan syfta på en grammatisk och en grafisk mening. I min analys är det den senare definitionen som avses.

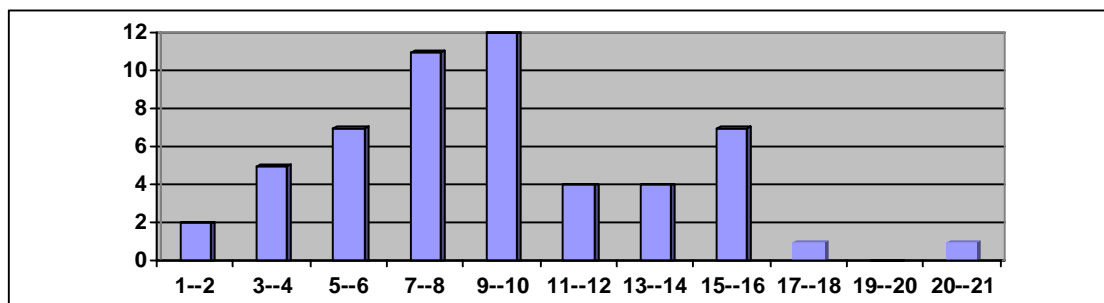
2.1. Kvantitet

Som nämnts i kapitel 1.4.2, skulle den utdelade texten kräva minst 13 kommatecken om man interpunkterade den på basis av Svenska skrivregler. Informanterna har emellertid satt ut alltifrån 2 till 21 komman. Samma kvantitetsmässiga variation framkom i van Leusens undersökning; hennes informanter hade satt ut alltifrån 2 till 17 komman (van Leusen 2005: 7) Hur många informanter som satt ut hur många komman i min undersökning, framgår av diagram 1:

Diagram 1.

Fördelning: 54 informanter

Antal informanter

Antal kommatecken

Medelvärdet blir inte mer än nio kommatecken, d.v.s. betydligt färre än riktmärket 13. Ända medförde själva undersökningssituationen en risk för överkommatering. Uppgiften att tillföra texten

tecken kunde, som påpekats i kapitel 1.4.1, få till följd att en del informanter antog att det fanns fler positioner att kommatera än dem som de annars skulle ha nöjt sig med. Att sådana antaganden verkligen gjordes och påverkade undersökningens utfall, framgår av en informantkommentar. Efter genomförandet berättade en student att hon först funnit att hon satt ut synnerligen få tecken med tanke på att det var en kommateringsuppgift hon hade framför sig, varpå hon sedan lagt till ytterligare komman.

Varför hamnade medelvärdet trots allt så lågt? – Det torde finnas flera förklaringar till det. En av informanterna motiverar sin kommatering med: "Vet inte hur rätt det är, men tror att man i alla fall ska vara återhållsam med komma". Tyvärr går han inte vidare och förklarar varför han tror detta. Kanske vilar hans uttalande på en idé om att allt för många komman stör flytet i läsningen. Eller så handlar det inte så mycket om tecknets funktion i meningen, som om vilket intryck många komma-tecken ger av skribenten. Om dagens syn på vurmarna för riklig kommatering skriver Lynne Truss och Eva Halldinger i *Komma rätt, komma fel och komma till punkt så här*:

Människor som stoppar in kommатеcken i tid och otid
avslöjar sig själva som moraliska veklingar med ödsliga liv
och referensböcker vars bästföredatum har passerats.

(Halldinger & Truss 2005: 118)

Även om Truss' och Halldingers påstående är formulerat i den överdrivna stil som hör kåseriet till, rymmer det en kärna av sanning. Att ägna kommateringen vidlyftig omsorg, att sätta ut många tecken i stil med de stora 1800-talsförfattarna, ger inte så mycket intryck av konstnärlighet som av osjälvständighet, pedanteri och bakåtsträvande. Kort sagt: om ymnig kommatering förknippas med egenskaper man inte vill signalera, har man anledning att vara återhållsam.

Kanske är sparsamheten med kommатеcken också frukt av skrivreglernas öppenhet. När det inte alltid finns ett fast regelverk att luta sig mot, tenderar man hellre att utelämna än att sätta ut komma-tecken. Strategin kan förklaras av förhållandet att utelämnningar i regel är mindre uppseendeväckande än udda placerade kommатеcken.

Vidare kan sparsamheten förklaras av knapp undervisning i kommatering, d.v.s. av att inte heller de få fasta reglerna har förmedlats till gemene man eller ens till den svenskstuderande. Därom vittnar följande skriftliga kommentar från en av informanterna: "Kan absolut inga kommateringsregler". Som vi ska se längre fram, skiljer sig mitt utfall från det i Melins 23 år gamla undersökning om hur etablerade Språknämndens kommateringsnormer är hos studenterna i svenska.

Det finns ytterligare förklaringar till den låga kommabenägenheten. Dessa är kopplade till den allmänna språkutvecklingen och utvecklingen av nya kommunikationsmedel. Under de senaste

årtiondena har en enkel prosastil varit förhärskande i våra dagstidningar. Detta ideal har även präglat allmänhetens sätt att skriva. Då korta och syntaktiskt sett enkla meningar är överblickbara, minskas behovet av kommatecken för att klargöra den semantiska och syntaktiska strukturen.

Vidare kan uppkomsten av e-post och SMS ha bidragit till den reducerade kommateringen. Eftersom dessa kommunikationsmedel präglas av en korthuggen stil, finns det i bruket av dem föga behov av kommatecken. Den sparsamma kommaanvändningen i e-post och SMS kan sedan ha färgat av sig på bruket av mera traditionella kommunikationsmedel.

Viktigt att notera vid betraktandet av utfallet är valet av jämförelsematerial. Man kan inte helt förvänta sig att Svenska skrivreglers föreskrifter ska motsvaras av den praktiska tillämpningen. Det är rimligare att anta att handboken, såsom representerande en formell stil, har en traditionellare syn på bruket av kommatecken än både gemene man och den unge studenten i svenska. Och en traditionellare syn på kommaanvändning resulterar i sig i en större kommakvantitet.

Om vi jämför utfallet i extremerna med varandra (se diagram 1) visar det sig att sju av informanterna har satt ut mellan två och fyra komma, medan endast två informanter satt ut sjutton eller fler. Skillnaden mellan den lägre och den högre kvantilen visar att informanterna tenderar att underkommatera snarare än överkommatera.

Variablerna ålder och kön har inte påverkat utfallet i någon större utsträckning. De tolv informanter som passerat 30-årsstrecket satte i genomsnitt ut tio tecken, medan motsvarande siffra för de 28 personer som ännu inte fyllt 25 blev nio. Möjligtvis skulle differensen på ett kommatecken kunna tolkas som att kommabenägenheten är lägst bland de allra yngsta informanterna, och i så fall är det ytterligare ett tecken på en växande tendens till sparsam kommatering. Det finns inga påtagliga skillnader mellan utfallet hos kvinnor och män. Rönen om att kvinnor är mer konservativa än män i språkfrågor, får således inget stöd när det gäller kommatering.⁶

Ett mera differentierat resultat framgår om man beaktar de sammanlagt fem faktorer som informanterna uppgett styra deras kommatering: inre grammatik, tydlighet, grammatik och syntax (fasta regler i fasta situationer), retoriska funktioner (pausering, rytm och prosodi) samt menings- och satslängd. Av de 54 informanterna angav endast 13 att de hade följt inlärd regler (som komma vid inskjutna satser och vid samordningar med ”och” eller ”men”). Dessa 13 informanter har kommaterat i betydligt högre utsträckning än övriga deltagare. I genomsnitt har de satt ut tolv tecken, d.v.s. 33% fler tecken än genomsnittet. Av detta kan man dra slutsatsen att fasta regler leder till en ymnigare kommatering än när språkkänslan ensam får råda.

⁶ För skillnaden mellan kvinnors och mäns språkbruk, se Peter Trudgills bok *Språk och social miljö* s. 107-108, 111-112.

2.2 Placering

Utgångspunkten var att 13 positioner i texten krävde ett kommatecken. Informantgruppen har dock sammantaget satt ut komma vid hela 41 olika positioner. I texten på följande sida har jag markerat de 41 positionerna med kommatecken, och för vart och ett av dem har jag angivit andelen informanter bakom dem. Eftersom 54 informanter har deltagit i undersökningen, motsvaras 2% av cirka en informant. För enkelhetens skull har jag avrundat till hela procenttal. Att jag har valt att ange andelen informanter istället för antalet, beror på att jag velat bespara läsaren mödan att väga varje antal mot summan. Den läsare som likväl föredrar att få utfallet presenterat i antal, hänvisas till en sådan version i Appendix 2 (s. 51).

I analysen kommer jag inte att behandla de passager som en smärre andel informanter kommaterat, såvida de inte är av särskilt intresse. Jag kommer inte heller att diskutera om vissa passager upplevts som problematiska att interpunktera. Ytterst få av informanterna har markerat att de haft svårt att avgöra om en viss sats/vissa satser kräver ett kommatecken. Vidare kommer jag att numrera de passager som jag under analysens gång hämtar från utfallet av denna text, medan exempel från andra källor förblir onummerade.

EPILEPSI

Epilepsi orsakas av störningar i hjärnans nervceller. Anfällen börjar plötsligt, 2% och varar från några sekunder, 6% till flera minuter. Medvetandet är mer eller mindre påverkat under anfallet, 41%* i regel slutar anfallet spontant. Anfällen kan inträffa under perioder, 2% då personen är särskilt mottaglig, 4% ** Därför använder sig många epileptiker av en anfallskalender.

Det finns olika typer av anfall:

- Stora anfall innebär att personen plötsligt blir medvetslös, 24% och att han faller omkull, 2% och får kramper. Anfallet varar oftast i några minuter, 31%*** andningen är till en början försvårad, 31% vilket gör att ansiktsfärgen kan bli blåaktig. Det tar någon timme, 28% upp till ett dygn, 30% innan personen är helt återställd efter ett stort anfall, 81% ofta efter sömn.
- Mindre svåra anfall innebär bara en plötslig förlust, 2% av förmågan att stå. Personen som råkar ut för ett sådant anfall, 2% faller handlöst till marken, 65% men han drabbas varken av kramper eller medvetslöshet.
- De mest skonsamma anfällen, 61% vilka är vanligast hos barn, 57% är frånvaroattacker. Attackerna innebär några sekunders frånvaro, 44%**** man faller dock inte omkull.

Hur kan man hjälpa en människa som fått ett epileptiskt anfall?

Vi frågar Peter Dahlkvist, 33% som är ombudsman vid Svenska Epilepsiförbundet, 37% om han kan ge oss några råd.

Självklart, 24% svarar han, 61% som om något annat vore otänkbart, 56% på vänlig göteborgska. Det är inte alls, 2% så, 28% som många förmodar, 57% att man ska stoppa något i munnen på personen, 13% för att förhindra att han får våldsamma käkrörelser, 6% och att han biter av sig tungan. I stället ska du se till, 2% att han inte skadat sig. Äldre personer, 4% eller kvinnor, 2% som väntar barn, 6% är extra känsliga för fallskador. Läg gärna något mjukt under huvudet på personen, 15% och lossa det som sitter åt om halsen. Under de första minuterna kan du ta det lugnt, 4% och se vad som händer. Efter den första fasen, 2% med skakningar, 7% kommer personen in i en avslappningsfas. Sedan sker en återhämtning, 24% och om anfallet inte varit svårt, 9% kan den drabbade klara sig själv. När han återfått medvetandet, 9% ska du stanna kvar, 2% och se till att han kan resa sig. Om anfallet inte har börjat avklinga efter fem minuter, 19% bör du ringa efter en ambulans.

* Två av informanterna, d.v.s. 4%, har strukit punkt och istället satt ut kommatecken.

** Punkt har föredragits av 52% av informanterna. 44% har valt semikolon eller inget tecken alls.

*** Punkt har föredragits av 67% av informanterna. 2% har inte interpunkterat.

**** Punkt har föredragits av 31% av informanterna. 22% har inte interpunkterat denna position.

Inför undersökningen hyste jag inte någon tvekan om att informanterna skulle variera sin placering av komman så att utgångspunkten 13 positioner överskreds. Men jag förväntade mig ingalunda att den skulle överskridas till den grad att 41 positioner kommaterades. Inte ens vid ett experiment med

att satskommatera texten lyckades jag placera in fler än 33 kommatecken. Man skulle kunna anta att en eller ett par informanter med udda kommatering (t.ex. kommatering mellan satser med en gemensam satsdel) påverkat utfallet, så tillvida att de ensamma givit upphov till att ett tiotal positioner fyllts. Men så har inte varit fallet. Åtskilliga informanter har kommaterat udda positioner. Det finns således ingen enkel förklaring till att denna homogena informantgrupp täckt så många olika positioner. På följande sidor ska jag diskutera vilka faktorer som kan ligga bakom utfallet.

2.2.1 Emfas

Till viss del kan en av kommatecknets ouppmärksammade egenskaper – den emfatiska – ha påverkat utgången. Medan skrivhandböckerna inriktar sig på skiljetecknets tydliggörande funktion, visar det faktiska bruket även på ett utnyttjande av deras emfatiska funktioner. Därav vittnar följande passage ur undersökningen:

1. Det tar någon timme, 28% upp till ett dygn, 30% innan personen är helt återställd ...⁷

Vid första påseendet verkar kommatecknen formera ett parentetiskt inskott, men semantiskt sett är denna funktion omöjlig eftersom "Det tar någon timme" och "upp till ett dygn" hör alltför nära samman (tillsammans bildar de en intervall) för att den senare frasen ska kunna uppfattas som parentetisk. En sannolikare förklaring till att flera av informanterna avskilt "upp till ett dygn" är att de har velat lyfta fram frasen, eftersom de har reagerat på att det kan ta så lång tid som ett dygn innan den epilepsidrabbade är återställd. De som har låtit bli att kommatöra denna passage kan däremot inte ha funnit tidslängden särskilt anmärkningsvärd. Exemplet åskådliggör hur individuell den emfatiska kommateringen är. Det som den ene vill betona, finner den andre mindre beaktansvärt. Skillnaden kan ta sig uttryck i form av ett par komman.

2.2.2 Menings- och satslängd

En annan faktor som kan ha bidragit till den frapperande variationen är den individuella bedömningen av hur lång en mening får bli innan behovet av komma uppstår och var man i så fall

⁷ Mer exakt har 20% omgärdat "upp till ett dygn" med kommatecken, 7% har satt komma före upp och 9% efter dygn.

ska placera det. Frågan om meningslängden löper som en röd tråd genom Svenska skrivreglers paragrafer. Var och varannan regel följs av ett förbehåll för menings- och satslängden. Å ena sidan kan man först läsa att:

Komma sätts mellan huvudsatser som samordnas i samma mening, även när bindeord (och, men, eller etc.) finns utsatt.

och sedan att:

Vid mycket korta satser där meningen är lätt att överblicka kan komma utelämnas.

(Svenska skrivregler § 204b)

Å andra sidan kan man först läsa att:

Komma sätts inte ut vid s.k. nödvändiga bisatser, d.v.s. bisatser som krävs för att meningen skall bli grammatiskt fullständig eller för att precisera betydelsen hos något ord i meningen.

och sedan att:

Vid långa satser kan dock ett komma vara motiverat.

(Svenska skrivregler § 208)

Avslutningsvis ägnar Svenska skrivregler ett litet kapitel åt att illustrera vad som avses med korta respektive långa satser. Följande mening tjänar som exempel på att komma kan utelämnas vid mycket korta satser:

Om det blir fel tänds varningslampan.

(Svenska skrivregler § 209)

Denna mening ger däremot en fingervisning om när komma kan anses vara befogat:

Om blanketten inte skickas in inom föreskriven tid, påförs Ni avgift.

(Svenska skrivregler § 207)

I min text lät jag konstruera ett par paralleller till ovanstående meningar, för att se i vilken utsträckning informanternas kommateringsanpassade sig efter satsernas längd. Först konstruerade jag en kort konditional bisats, följt av en lika kort huvudsats. Sedan konstruerade jag en dubbelt så lång konditional bisats, medan huvudsatsens längd förblev oförändrad. Som framgick av s. 20, blev utfallet följande:

2. Sedan sker en återhämtning, 24% och om anfallet inte varit svårt, 9% kan den drabbade klara sig själv.
3. Om anfallet inte har börjat avklinga efter fem minuter, 19% bör du ringa efter en ambulans.

I det första fallet – det med den kortaste bisatsen – har endast 9% av informanterna valt att avskilja bisatsen. Majoritetens utelämnning av kommatecken överensstämmer alltså med Svenska skrivreglens rekommendationer när det gäller korta satser. I fallet med den dubbelt så långa bisatsen har andelen informanter som kommaterat dubblerats till 19%. Det finns med andra ord en korrelation mellan satslängd och kommateringsbenägenhet hos informanterna. Att satslängden påverkar kommateringsbenägenheten styrks även av utfallet av följande korta temporala bisats:

4. När han återfått medvetandet, 9% ska du stanna kvar, 2% och se till att han kan resa sig.

Återigen har så få som 9% valt att avskilja en kort bisats med kommatecken.

Det frapperande med ovanstående fall är inte att de flesta är eniga med Svenska skrivregler om att inte sätta ut kommatecken vid mycket korta satser, utan att de flesta – 81% – inte följer Svenska skrivreglens rekommendation om kommateringsanpassning vid bisatser i större storleksordning. Bisatsen i mening 3 överensstämmer nämligen med Svenska skrivreglens exempel på när komma kan anses vara befogat (se s. 20). Utfallet tyder med andra ord på en diskrepans mellan Svenska skrivregler och det faktiska bruket. Det kan bero på att informanternas syn på hur lång en sats behöver vara för att kräva ett komma vida överskrider Svenska skrivreglens. Det kan också bero på att informanterna har ett mindre behov av kommatecken så länge som sammanhanget ändå framgår klart.

Behovet av kommatecken utifrån sammanhang, sats- och meningslängd är ofrånkomligen en individuell bedömningsfråga. Så är också avvägningen ifall man ska sätta ut ett tecken mot de gängse reglerna, för att underlätta läsningen av en lång eller komplicerad mening. Nedanstående mening har enligt Svenska skrivregler så långa satser att ett komma blir behövligt, trots att det strider mot regeln

om att inte sätta ut kommatecken mellan samordnade bisatser:⁸

Denna historia har visat att det finns andra slag av spioneri än det militära, och att också dessa andra är moraliskt förkastliga och ur många synpunkter farliga.

(Svenska skrivregler § 209)

I min text finns det en mening med liknande syntaktisk struktur. Men den är medellång istället för lång. Utfallet blev:

5. Stora anfall innebär att personen plötsligt blir medvetslös, 24% och att han faller omkull, 2% och får kramper.

Trots att meningen är betydligt kortare än Svenska skrivreglers exempel på när regeln om utelämning av komma vid samordnade bisatser kan upphävas, har cirka en fjärdedel av informanterna avdelat den med ett komma.

En jämförelse mellan utfallen av föregående meningar och följande mening visar att kommateringsbenägenheten ökar när antalet satser ökar:

6. Det är inte alls, 2% så, 28% som många förmodar, 57% att man ska stoppa något i munnen på personen, 13% för att förhindra att han får våldsamma käkrörelser, 6% och att han biter av sig tungan.

Denna menings längd och komplexitet överensstämmer på alla sätt och vis med Svenska skrivreglers exempel på när det är befogat att kommatöra. Så har också ett eller flera komman satts ut av 72% av informanterna, men hela 28% har inte kommaterat meningen alls. Om vi jämför utfallet mellan mening 5 och 6, finner vi ett upprepat mönster: cirka en fjärdedel av informanterna avviker, endera genom att kommatöra meningar som majoriteten inte kommaterar eller genom att utelämna komman där majoriteten finner komma nödvändigt. Enligt min mening är en fjärdedels avvikelse noterbart stor. Den vittnar tydligt om att bedömningen av om en mening behöver delas upp, skiljer sig från individ till individ.

Svenska skrivregler ger förvisso exempel på när meningslängden medför utelämning respektive inplacering av kommatecken, men exakta anvisningar kan omöjligen ges. Det finns nämligen fler

⁷ Jämför med § 204 b: "Komma sätts (...) normalt inte mellan samordnade bisatser med utsatt bindeord".

faktorer än meningslängden som påverkar behovet av komma, t.ex. meningens syntaktiska komplexitet och informationstäthet. Som Melin har påpekat, är benägenheten att använda kommatecknet som gränssignal mellan satserna också kopplad till förefintligheten av andra gränssignaler. Mot denna bakgrund förefaller Svenska skrivreglers fokusering på menings- och satslängdens betydelse en smula enögd.

2.2.3 Ledens relation till varandra

Även i detta avsnitt kommer menings- och satslängdens betydelse för kommateringen att behandlas. Skillnaden mot föregående kapitel består i att jag kommer att gå djupare in på ledens förhållande till varandra.

I inledningen till Svenska skrivreglers kapitel om kommatering ges, som sagt, följande huvudregel:

... komma sätts mellan led som är förhållandevis fristående från varandra, medan led som hör nära ihop inte skiljs åt med komma. (...)
Det avgörande är hur nära ett led är knutet till resten av meningen.

Skribenten måste dock inte bara bedöma när leden är så fristående från varandra att de bör avskiljas med komma, utan även när självständigheten mellan leden är så stor att punkt bör föredras. Vi ska nu se närmare på utfallet vid bisatser, samordnade huvudsatser, fristående fraser och satser att koordinera med komma eller separera med punkt. Jag kommer att diskutera i vilken mån utfallet överensstämmer med Svenska skrivreglers anvisningar samt Melins och Ekerots rön.

2.2.3.1 Vanliga bisatser

Författarna till Svenska skrivregler går inte närmare in på vad som avses med ”förhållandevis fristående” led. Inte heller diskuterar de om vissa bisatsinledare i högre utsträckning än andra markerar att satsen har en relativt självständig ställning. Av exemplen i skrivhandboken att döma kan det vara befogat att kommatöra vid samtliga typer av vanliga bisatser, såvida de inte är ytterst korta (§ 207 och § 209). Informanterna i min undersökning har varit mycket återhållsamma med komma,

även vid längre bisatser:

BISATSTYPER

UTFALL

Temporala

7. När han återfått medvetandet, 9% ska du stanna kvar.

8. Anfallen kan inträffa under perioder, 2% då personen är särskilt mottaglig.

Pronomeninledda relativsatser

9. Lägg gärna något mjukt under huvudet på personen och lossa det, 0 % som sitter åt om halsen.

10. Personen, 0% som råkar ut för ett sådant anfall, 0% faller handlöst till marken.

11. Hur kan man hjälpa en människa, 0% som fått ett epileptiskt anfall?

Konditionala

12. Om anfallet inte har börjat avklinga efter fem minuter, 19% bör du ringa efter en ambulans.

13. Sedan sker en återhämtning och om anfallet inte varit svårt, 9% kan den drabbade klara sig själv.

Att-satser

14. I stället ska du se till, 2% att han inte skadat sig.

15. När han återfått medvetandet ska du stanna kvar och se till, 0% att han kan resa sig.

16. Stora anfall innebär, 0% att personen plötsligt blir medvetslös och att han faller omkull.

17. Det är inte alls så som många förmodar, 57% att man ska stoppa något i munnen på personen för att förhindra att han får våldsamma käkrörelser och att han biter av sig tungan.⁹

Så när som på i ett fall, har högst 19% avskilt någon av ovanstående bisatser med komma. Resultatet överensstämmer med Ekerots och Melins rön om att bruket av komma är på avtagande vid denna typ av satser.

⁹ Kommatecknet framför att-satsen kan också tolkas som ett dubbelkomma med uppgift att avsluta en sats – ”som många förmodar” och markera början på en annan – ”att man ska stoppa något i munnen...”.

2.2.3.2 Samordnade huvudsatser

Som nämnts, förordar Svenska skrivregler att man sätter ut komma mellan huvudsatser som samordnas i samma mening. Undantag kan endast göras för mycket korta satser (§ 209a). I min text finns det två olika typer av samordningar, en med och och en med men:

18 a). Personen som råkar ut för ett sådant anfall, 2% faller handlöst till marken, 65% men han drabbas varken av kramper eller medvetslöshet.

19 a). Sedan sker en återhämtning, 24% och om anfallet inte varit svårt, 9% kan den drabbade klara sig själv.

De olika typerna av samordnade huvudsatser har fått olika stor andel kommastecken med sig: Andelen som har satt komma framför men är 65%, medan motsvarande siffra för och bara uppgår till 24%. Logiskt sett skulle man kunna resonera sig fram till att förhållandet borde vara det motsatta: Den adversativa konjunktionen men markerar i sig en gräns, en invändning mot den tidigare utsagan. Dessutom är men mer förbundet med en prosodisk paus än och. Ofta inträder en paus både före och efter men. Vidare är det vanligare att och används för att samordna fraser inom satsen än men (och ingår t.ex. i högfrekventa uppräkningsfraser av typen ”en gris, en ko och en häst”). Därför är behovet av en kombination av komma och konjunktion, för att visa att det är fråga om samordning mellan just huvudsatser, större vid och. Att så är fallet framgår vid läsningen av följande okommaterade meningar:

A. På kalaset slukade jag köttbullarna och de bakade potatisarna ingav mig ytterligare aptit.

B. På kalaset smusslade jag undan köttbullar men inga bakade potatisar fanns att stjåla.

I båda meningarna skulle konjunktionerna kunna fungera för att samordna fraser inom satsen, såvida meningarna inte fortsatte på det vis de gör. Således finns det till en början en risk för att läsaren halkar in på fel spår, att han läser ”På kalaset slukade jag köttbullarna och de bakade potatisarna” respektive ”På kalaset smusslade jag undan köttbullar, men inga bakade potatisar” som enheter. Denna risk är enligt min mening större vid samordningen med och.

Detta var mitt på logiken grundade resonemang. Men i praktiken sätter uppenbarligen den större andelen av informanterna hellre komma vid samordnade huvudsatser med men än med och. Inlärdare regler kan ligga bakom detta förfarande. I skolan lär sig de flesta att man inte får sätta komma

framför och vid uppräknningar, en regel som torde färga av sig på kommateringen vid samordnade huvudsatser. Vidare lär man sig att ständigt avskilja men med komma, medan regeln om komma vid samordnade huvudsatser med och är betydligt mindre känd. Att vi hellre kommaterar men än och i ovanstående fall, har kanske inte så mycket att göra med vår strävan efter att klargöra meningens syntaktiska struktur. Istället kan det sättas i samband med vår benägenhet att understryka motsatser – kommat har i så fall en emfatisk funktion.

Om vi återgår till informanternas utfall, är det inte bara skillnaden mellan andelen som kommaterat vid respektive konjunktion som frapperar. Vänder vi på procenttalen finner vi att 35% utelämnat kommatecken vid men och 76% vid och. Med tanke på att båda meningarna är ganska långa, är det en iögonfallande hög andel informanter som frångått att kommatera. Troligtvis beror det på att meningarna, till skillnad från exempel A och B på föregående sida, fortfarande är lätta att tolka utan kommatecken:

18 b) Personen som råkar ut för ett sådant anfall faller handlöst till marken men han drabbas varken av kramper eller medvetlöshet.

19 b) Sedan sker en återhämtning och om anfallet inte varit svårt kan den drabbade klara sig själv.

Utfallet bekräftar återigen Melins och Ekerots rön om att kommateringsbenägenheten är på avtagande vid vanliga fullständiga satser. Det är dock fler informanter som kommaterat vid de ovan samordnade huvudsatserna än vid de bisatser som nämnts i föregående kapitel. Eftersom sådana huvudsatser har en självständigare ställning i meningen, är det följdriktigt att benägenheten att utelämnat kommatecken vid dessa är mindre än vid bisatser.

2.2.3.3 Parentetiska inskott, inquitfraser och kompletterande tillägg

Enligt Svenska skrivregler har parentetiska inskott, inquitfraser och kompletterande tillägg en fristående ställning i meningen. Därför kräver de villkorslöst kommatering (§ 205-206). Melins och Ekerots rön tyder också på att kommateringen är konsekvent vid denna typ av uttryck. Men mina undersökningsresultat visar att bruket av komma vacklar och varierar även vid dessa fraser.

Låt oss först betrakta utfallet av tre olika typer av inskott:

20. De mest skonsamma anfallen, 61% vilka är vanligast hos barn, 57% är frånvaroattacker.

21. Vi frågar Peter Dahlkvist, 33% som är ombudsman vid Svenska Epilepsiförbundet, 37% om han kan ge oss några råd.

22. Självklart, 24% svarar han, 61% som om något annat vore otänkbart, 56% på vänlig göteborgska

I mening 20 och 22 uppfyller drygt hälften av informanterna Svenska skrivreglers krav på kommatering. Det är en förhållandevis låg andel med tanke på att inskottsregeln är tydlig och enkel att tillämpa. Såvitt jag vet, hör den också till en av de få kommateringsregler som fortfarande lärs ut i skolan. Vidare har inskotten i mening 20 och 22 en mycket självständig position. Deras innehåll är parentetiskt, och man kan lyfta ut dem ur meningarna utan att behöva ingripa i huvudsatserna. De inskjutna bisatserna borde därför inbjuda till kommatering även hos dem som inte fått inskottsregeln inlärd. I mening 21 skulle utfallet kunna bero på att såväl den inskjutna bisatsen som övriga satser är mycket korta. Dessutom utgör den formella bisatsinledaren "vilka" en stark gränsmarkör i sig. Sammanhanget framgår tydligt även om vi utelämnar kommatecknen. I mening 22 är kommatecknen däremot oombärliga för tolkningen av innehållet. Här kan jag inte finna någon tillfredsställande förklaring till att cirka 40% av informanterna inte avskilt inskottet.

Om vi jämför utfallet av mening 20 och 22 med utfallet av mening 21, finner vi en markant skillnad. I mening 21 har endast hälften så många valt att separera inskottet med komma. Att Peter Dahlkvist inte är vem som helst utan kunnig i just epilepsi, det hela texten handlar om, har troligtvis befunnits vara så väsentligt att en stor andel av informanterna satt inskottsregeln på undantag. Syntaktiskt sett utgör detta inskott ett fristående led, men semantiskt sett är det nära knutet till makrosyntagmen. Utfallet av mening 21 visar hur problematiskt det är med mekaniska kommateringsregler. Enligt Svenska skrivregler är inskottsregeln obetingad, men i praktiken kan vi ställas inför meningar där en viktning av innehållet kan spela ut den.

I meningarna ovan syns en brist på överensstämmelse mellan antalet kommatecken före och efter inskottet. Några av informanterna har valt att enkom sätta ut ett kommatecken före och andra enkom efter. I sin studie av yrkesskribenters kommatering fann Melin tre exempel på kommatering enkom efter inskottet. Ett av dem är:

Valutadifferenserna som består av kursförluster på finansiella poster, ökade genom devalveringen.

Melin förklarar skribenternas förfarande dels med att inskottets främre gräns redan markerats med ett relativt ord, dels med att det är den bortre gränsen som innebär den "djupaste

konstituentklyftan” (Melin 1983: 238). Utfallet i min undersökning talar emot Melins förklaring. I såväl mening 20 som 22 har fler informanter kommaterat inskottets främre gräns än dess bortre. (Mening 21 måste avföras i detta hänseende, eftersom kommatecknet vid dess bortre gräns är ett dubbelkomma; det markerar inte bara inskottets slut utan även början på en indirekt frågebisats.) Ett är säkert: Jag har för få informanter och Melin har för få exempel för att frågan om vilken inskottsgräns som starkast kräver komma ska kunna betraktas som avgjord.

Man kan fråga sig om den subtila hjälp omgärdande kommatecken ger kring inskott, verkligen är så försumbar att vi ska nöja oss med ett av dem. Om man tar bort kommatecken i början av en inskjuten sats, men inte i slutet, markerar man kanske ”den djupaste konstituentklyftan,” men om man kommaterar satsen på båda sidorna framträder den tydligare – inte minst rent grafiskt – som en separat enhet och därmed ges läsaren en bättre service.

Förutom vid parentetiska inskott anmodar Svenska skrivregler till villkorlös kommatering vid efterställd anföringssats. Ett annat ord för efterställd anföringssats är det tidigare nämnda inquitfras. Utfallet av denna frastyp är:

23. Självklart, 24% svarar han, 61% som om något annat vore otänkbart, 56% på vänlig göteborgska.

Som synes har endast 24% av informanterna avskilt repliken. Eftersom jag glömt att sätta ut replikstreck, skulle man förvisso kunna överväga en annan tolkning av meningen; att ”Självklart” inte är en replik utan tillhör textens vanliga berättarröst. Men då blir betydelsen förbryllande. Då handlar meningen om självklarheten i att Hans Dahkvist ska svara just på vänlig göteborgska, inte om hans inställning – att det är självklart att han vill ge råd om hur man ska hjälpa en person som drabbats av ett epilepsianfall. Jag tror således inte att den höga andel som frångått att avskilja repliken från anföringssatsen har gjort det utifrån en annan tolkning av meningen. Som påvisats i kapitel 1.4.2 är det inte heller ovanligt med utelämnat replikstreck. En jämförelse med van Leusens undersökningsresultat – en knapp majoritet av hennes informanter kommaterade mellan replik och anföringssats – talar också för att bruket av komma i denna typ av situationer är på avtagande (van Leusen 2005:9). Det kan bero på att ordet svarar utgör en gränssignal i sig. Faktum är att de gamla romarna, trots avsaknaden av ett interpunktionssystem, alltid kunde urskilja en anföringssats, eftersom den åtföljdes av uttrycket inquit (= sade han) (Parkes 1992: 11).

Till de fraser som har en fristående ställning i meningen räknar Svenska skrivregler också kompletterande tillägg, där man vid uppläsning skulle göra en paus. I texten konstruerade jag ett par

sådana tillägg. Utfallet blev:

24. Anfallet varar oftast i några minuter, 31% andningen är till en början försvarad, 31% vilket gör att ansiktsfärgen kan bli blåaktig.

25. Det tar någon timme, 30% upp till ett dygn, 30% innan personen är helt återställd efter ett stort anfall, 81% ofta efter sömn.

I mening 24 har endast 31% av informanterna följt Svenska skrivreglers kommateringsföreskrifter. Anledningen torde vara att ordet vilket i sig markerar att det kommer ett tillägg. Därmed blir ett komma kanske överflödigt i många ögon, i synnerhet när bisatsen som följer inte är alltför lång. (Att samma siffra, 31%, återkommer två gånger i utfallet är en slump. Det är inte samma personer som satt komma vid "andningen" som vid "vilket". Tvärtom har i regel de som kommaterat "andningen" inte avskilt det kompletterande tillägget.)

I texten finns det endast en utplacering av kommateurken som är gemensam för en stor majoritet av informanterna – tecknet vid det kompletterande tillägget i mening 25. Sannolikt har tre faktorer samspelat till att utlösa ett kommateringsbehov hos en så stor andel som 81%. Den första är avsaknaden av annan gränsmarkör; till skillnad från vilket har ordet ofta inte någon självklar funktion som gränssignal. Den andra är av logisk-semantic natur; om inte kommat åtskiljer det kompletterande tillägget, ändrar meningen betydelse. Den tredje är prosodisk; kommat motsvarar den långa paus som inträder vid tillägget, när vi läser meningen högt. Den långa pausen torde i sin tur vara frukt av de två tidigare nämnda faktorerna. Sammantaget blir behovet av komma mycket stort vid detta kompletterande tillägg. Därför är det inte så märkligt att 81% kommaterat det. Det märkliga är snarare att inte ytterligare informanter agerat likadant, att hela 19% utelämnat kommateurken här. Att denna relativt stora andel inte funnit det nödvändigt att avskilja det kompletterande tillägget, kan bero på dess korthet. Tillägget består endast av en stump på tre korta ord. Det går med andra ord blixtnabbt att få en överblick över det och dess förhållande till föregående sats, så snabbt att en del informanter kanske inte ens kommit på tanken att tillägget skulle kunna behöva kommateras.

Såväl mina resultat som van Leusens visar att kommateringen vid fraser som har en fristående ställning i meningen inte är så stabil som Melin och Ekerot hävdar. Det är inte bara vid vanliga fullständiga satser som kommateringsbenägenheten minskar, utan kommat ruckas även vid parentetiska inskott, inquitfraser och kompletterande tillägg.

2.2.3.4 Satser att koordinera med komma eller separera med punkt

Skribenten har som sagt inte bara att bedöma när leden är så fristående från varandra att de bör avskiljas med komma, utan även när självständigheten mellan leden är så stor att punkt bör föredras. I valet mellan punkt och komma måste man ofta överväga om det i föreliggande fall är befogat att satsrada (d.v.s. att rada huvudsatser efter varandra, med enbart komma emellan) eller inte. Svenska skrivregler behandlar inte satsradning. Men i Språkriktighetsboken (2005), som för övrigt har en liberal inställning i språkriktighetsfrågor, ges några riktlinjer för när det kan vara lämpligt respektive olämpligt att satsrada: Det passar att satsrada när den senare satsen innehåller en precisering, en bakgrundsupplysning eller anger en orsak till det som beskrivs i den första samt när man beskriver en statisk "scen" eller ett tillstånd. Däremot ska satsradning undvikas när den senare satsen anger en följd till det som beskrivs i den första samt när innehållet i satserna är alltför olikartat, liksom när formen på satserna skiljer sig alltför mycket (Språkriktighetsboken 2005: 333-334).

I texten konstruerade jag tre meningar, där informanterna ställdes inför valet att sätta ut punkt, komma eller inget skiljetecken alls. Utfallet blev:

26 a) Medvetandet är mer eller mindre påverkat under anfallet, 52% I regel slutar anfallet spontant.

26 b) Medvetandet är mer eller mindre påverkat under anfallet, 41% i regel slutar anfallet spontant.

27 a) Anfallet varar oftast i några minuter, 67% Andningen är till en början försvårad, 31% vilket gör att ansiktsfärgen kan bli blåaktig.

27 b) Anfallet varar oftast i några minuter, 31% andningen är till en början försvårad, 31% vilket gör att ansiktsfärgen kan bli blåaktig.

28 a) Attackerna innebär några sekunders frånvaro, 31% Man faller dock inte omkull.

28 b) Attackerna innebär några sekunders frånvaro, 35% man faller dock inte omkull.

28 c) Attackerna innebär några sekunders frånvaro 22% man faller dock inte omkull.¹⁰

Sammantaget har informanterna vacklat i valet mellan punkt och komma. Mellan 31% och 67% har föredragit punkt, mellan 31% och 41% har föredragit satsradning. Författarna till Språkriktighetsboken finner det som sagt passande att satsrada när man beskriver ett tillstånd. Frågan är vad som ska

¹⁰ Några enstaka informanter har inte interpunkterat mening 26 och 27, och några enstaka informanter har valt att sätta ut semikolon istället för punkt eller komma. Eftersom deras antal är så ringa, har jag valt att inte redovisa det.

betraktas som ett tillstånd. Utgör ett epilepsianfall ett tillstånd, en serie av olika tillstånd eller inget tillstånd alls? Frågan är också hur man ska bedöma om ovanstående huvudsatser har ett alltför olikartat innehåll och därför bör avskiljas med punkt. Å ena sidan handlar de om samma ämne: vad som händer vid ett epilepsianfall. Å andra sidan handlar den andra satsen i varje mening om en annan aspekt än den första (medvetandets påverkan – hur anfallet slutar, anfallets längd – initial påverkan på andningen, medvetandets påverkan – kroppens påverkan). Språkriktighetsbokens riktlinjer för satsradning kan tolkas på olika sätt. Dock förutsätter jag att långt ifrån alla informanter är bekanta med dessa riktlinjer. Som kommer att framgå av avsnitt 2.5 har de flesta informanterna kommaterat utifrån sin språkkänsla. I ovanstående fall ger såväl en kommatering på basis av Språkriktighetsboken som på språkkänslan stort utrymme för individuell variation.

I mening 28 har hela 22% av informanterna över huvud taget inte interpunkterat positionen mellan huvudsatserna. Man skulle kunna förklara det med att det finns en annan gränssignal som markerar slutet på det första påståendet och början på det andra. Ordföljdmässigt är det nämligen omöjligt att fortsätta meningen efter ”frånvaro” med ”man”. Men samma ordföljdssituation råder i mening 27 som interpunkterats av så gott som alla informanter. Avvikelsen i mening 28 skulle i stället kunna jämföras med den i mening 25. I båda fallen finns det en position som enligt alla konstens regler bör interpunkteras. I båda fallen består emellertid det som ska avskiljas endast av en liten stump. Även om det är en påståendesats som ska avskiljas i mening 28, fungerar den som en kort kommentar till föregående sats. Kortheten gör att den är överblickbar och att sammanhanget med föregående sats framgår omedelbart. Precis som i mening 25, kan således den avvikande andelen informanter i all hast funnit sammanhanget så klart att de inte ens kommit på tanken att interpunktera.

2.1.2.4 De mest kommaterade passagera

De passager som kommaterats av mer än 50% av informanterna är:

6. Det är inte alls, 2% så, 28% som många förmodar, 57% att man ska stoppa något i munnen på personen, 13% för att förhindra att han får våldsamma käkrörelser, 6% och att han biter av sig tungan.

18 a) Personen som råkar ut för ett sådant anfall, 2% faller handlöst till marken, 65% men han drabbas varken av kramper eller medvetslöshet.

20. De mest skonsamma anfallen, 61% vilka är vanligast hos barn, 57% är frånvaroattacker.

22. Självklart, 24% svarar han, 61% som om något annat vore otänkbart, 56% på vänlig göteborgska

25. Det tar någon timme, 30% upp till ett dygn, 30% innan personen är helt återställd efter ett stort anfall, 81% ofta efter sömn.

Endast i ett av ovanstående fall – mening 25 – har en betydande majoritet kommaterat samstämmigt. I de övriga fallen uppvisar drygt hälften av informanterna ett gemensamt mönster.

Om vi ser närmare på vilka typer av led som mer än 50% av informanterna valt att avskilja, finner vi att det handlar om led där kommatecknet spelar en betydelseskiljande roll, parentetiska inskott, en adversativt samordnad huvudsats samt en lång och syntaktiskt komplex mening (kommateringen i den sistnämnda meningen beror inte på att-satsen, vilket framgår av det faktum att den avslutande att-satsen endast har interpunkterats av ett fåtal). Denna typ av led utlöser onekligen ett högre behov av komma än vad vanliga bisatser och huvudsatser samordnade med och gör.

Sammantaget har endast fem positioner kommaterats av mer än 50% av informanterna. Om de hade utgått från Svenska skrivregler, skulle ytterligare åtta positioner ha kommaterats flitigt. Skrivhandbokens kommateringsanvisningar är således föga förankrade hos studenterna i svenska.

2.1.2.5 De sparsammas placering

Jag har även granskat utfallet hos dem som kommaterat sparsamt, närmare bestämt hos dem som satt ut mellan två och sju tecken. Dessa borde rimligen ha begränsat sin kommatering till de allra nödvändigaste positionerna. På följande sida redovisas utfallet. Eftersom det nu är fråga om 17 informanter, motsvaras 6% av en informant. Den läsare som föredrar att få utfallet presenterat i antal, kan gå till Appendix 3 (s. 52).

EPILEPSI

Epilepsi orsakas av störningar i hjärnans nervceller. Anfällen börjar plötsligt och varar från några sekunder till flera minuter. Medvetandet är mer eller mindre påverkat under anfallet, 47% i regel slutar anfallet spontant. Anfällen kan inträffa under perioder, 6% då personen är särskilt mottaglig. Därför använder sig många epileptiker av en anfallskalender.

Det finns olika typer av anfall:

- Stora anfall innebär att personen plötsligt blir medvetlös och att han faller omkull och får kramper. Anfallet varar oftast i några minuter, 35% andningen är till en början försvårad, 6% vilket gör att ansiktsfärgen kan bli blåaktig. Det tar någon timme, 12% upp till ett dygn, 12% innan personen är helt återställd efter ett stort anfall, 59% ofta efter sömn.
- Mindre svåra anfall innebär bara en plötslig förlust av förmågan att stå. Personen som råkar ut för ett sådant anfall faller handlöst till marken men han drabbas varken av kramper eller medvetlöshet.
- De mest skonsamma anfällen, 29% vilka är vanligast hos barn, 18% är frånvaroattacker. Attackerna innebär några sekunders frånvaro, 53% man faller dock inte omkull.

Hur kan man hjälpa en människa som fått ett epileptiskt anfall?

Vi frågar Peter Dahlkvist, 6% som är ombudsman vid Svenska Epilepsiförbundet, 6% om han kan ge oss några råd.

Självklart, 6% svarar han, 35% som om något annat vore otänkbart, 24% på vänlig göteborgska. Det är inte alls så, 12% som många förmodar, 41% att man ska stoppa något i munnen på personen, 12% för att förhindra att han får våldsamma käkrörelser, 6% och att han biter av sig tungan. I stället ska du se till att han inte skadat sig. Äldre personer eller kvinnor som väntar barn är extra känsliga för fallskador. Lägga gärna något mjukt under huvudet på personen och lossa det som sitter åt om halsen. Under de första minuterna kan du ta det lugnt och se vad som händer. Efter den första fasen med skakningar, 6% kommer personen in i en avslappningsfas. Sedan sker en återhämtning och om anfallet inte varit svårt, 6% kan den drabbade klara sig själv. När han återfått medvetandet, 6% ska du stanna kvar och se till att han kan resa sig. Om anfallet inte har börjat avklinga efter fem minuter, 6% bör du ringa efter en ambulans.

Trots att varje informant har satt ut maximalt sju kommatecken, vittnar utfallet om en stor variation. Sammanlagt har 23 olika positioner kommaterats. Om vi jämför detta utfall med samtliga informanternas (se s. 18) finner vi intressant nog att dessa sparsamma kommaterare har varit mycket mindre benägna att sätta ut komma vid fristående fraser och på betydelseskiljande positioner än genomsnittet. Det finns med andra ord ingen korrelation mellan sparsam kommatering och koncentration på prototypfallen, åtminstone inte av denna undersökning att döma.

2.3 Slutsatser om utvecklingen

Informanterna har varit sparsamma i sitt bruk av komma; trots risken för överkommatering har de satt ut i genomsnitt 9 tecken istället för de minst 13 som en kommatering i enlighet med Svenska skrivregler skulle ge. Att betydligt fler kommaterat i under- än i överkant visar också på en utveckling mot ett minskat bruk av komma. Det rimligaste systemet för en minskad användning av komma borde vara en allt starkare koncentration till prototypfallen ju sparsammare kommateringen är. Men föreliggande undersökning ådagalägger en oerhörd spridning beträffande placeringen av kommatecken – hela 41 olika positioner har markerats, vilket vida överträffar det antal som man skulle få om man satskommaterade texten. Med tanke på att det genomsnittliga antalet kommatecken per informant är 9, är det ett högt antal positioner som sammantaget har markerats. Och av alla dessa positioner har endast en enda kommaterats av en betydande majoritet (81%). Det verkar således inte finnas någon större samstämmighet i bedömningen om var komma behövs.

Vidare har endast 15% av mina informanter satt ut de tre kommatecknen som Ekerot anser vara outhärliga (och därmed prototypiska) i:

Självklart, svarar han, som om något annat vore otänkbart, på vänlig göteborgska.

Och dubbelt så många – 30% – har bedömt att meningen inte behöver kommateras alls.

Att informanterna inte följt den av Ekerot skisserade utvecklingen har ytterligare framgått vid granskningen av dem som endast satt ut mellan två och sju tecken. Om vi skulle befinna oss i en process mot en koncentration till prototypfallen, borde de som kommaterar sparsamt markera dessa positioner framför andra. Men som nämnts i kapitel 2.2.5 finns det ingen korrelation mellan sparsam kommatering och koncentration till de mest självständiga uttrycken jämte de positioner som kräver kommatering för att meningen ska kunna tolkas utan besvär. I själva verket har en betydligt lägre andel av de sparsamma kommaterarna interpunkterat i dessa situationer än genomsnittet.

Slutsatsen är att informanternas kommatering inte är i linje med en utveckling mot en koncentration till prototypfallen. Vi tenderar förvisso att sätta ut färre komman, men samtidigt tilltar variationen från individ till individ, så att vi inte ens kan förvänta oss ett komma på de positioner där det behövs för att underlätta tolkningen av meningen.

2.4 Förhållande mellan kommabenägenhet och förekomsten av alternativa gränsmarkeringar

Melins teori om att kommabenägenheten avtar i proportion till förekomsten (eller tydligheten) av alternativa gränsmarkeringar har tidigare berörts på ett par ställen. I detta avsnitt kommer jag att gå djupare in på denna teori, koppla den till mina resultat och diskutera dess giltighet.

Melin applicerar sin teori på tre olika typer av satser: icke nödvändiga satser, samordnade huvudsatser och relativa satser. I icke nödvändiga bisatser ”signaleras oftast gränsen mot huvudsatsen tydligt, med subjunktion om huvudsatsen kommer först och med huvudsatsens finita verb om bisatsen kommer först” (Melin 1984: 237). Det finns med andra ord tydliga alternativa gränssignaler, varför benägenheten att kommatera denna typ av satser är relativt liten. På denna punkt stämmer Melins teori med mina resultat – så när som på i ett fall, har högst 19% avskilt någon av de icke nödvändiga bisatserna med komma (se s. 24).

Vid med konjunktion samordnade huvudsatser ökar kommabenägenheten enligt Melin. Han anger orsaken i följande utdrag:

När två huvudsatser samordnas i samma grafiska mening finns oftast en samordnande konjunktion i skarven. Man kunde tycka att denna konjunktion vore tydlig nog som gränssignal, men samordnade konjunktioner används också för att samordna fraser inom satsen, och därför behövs normalt en kombination av komma och konjunktion för att visa att det är fråga om samordning mellan just satser.

(Melin 1984: 237)

Tyvärr illustrerar han sin teori med en enda exempelmening, en mening med och. Men den ena samordnande konjunktionen är inte den andra lik. Medan och ofta används för att samordna fraser inom satsen är användningen av men mycket mera sällsynt på frasnivå. Därför borde behovet av en kombination av komma och konjunktion, för att visa att det är fråga om samordning mellan just huvudsatser, vara större vid och. Vidare är och kopulativt, medan men är adversativt. Eftersom men i sig markerar en gräns, en invändning mot den tidigare utsagan, borde benägenheten att kommatera vid men vara låg. Men som framgått av mina undersökningsresultat (s. 25-26) har betydligt färre informanter kommaterat vid och än vid men, 24% kontra 65%. Förhållandet borde ha varit det motsatta om Melins teori hade haft bäring. Man kan emellertid också föreställa sig att en tydlig gränssignal som men föranleder skribenten att markera gränsen grafiskt med komma. Således skulle man kunna vända upp och ner på Melins teori.

Slutligen ska jag behandla Melins teori applicerad på relativa satser. Utifrån bl.a följande exempel:

För stora motorer har i USA begynnande framgångar nåtts som börjar skapa ytterligare möjligheter i Nordamerika under 1983.

konstaterar Melin att:

... relativa ord alltså inte är helt pålitliga gränssignaler, eftersom flertalet relativa satser är nödvändiga och åtskilliga andra i varje fall inte påtagligt parentetiska. Tydligt är det en så dålig gränssignal att det är denna typ av satser som drar till sig huvuddelen av komma-markeringarna i våra textprover.

(Melin 1984: 238)

Melin gör tyvärr inte någon åtskillnad mellan olika typer av relativa satsinledare. Men det finns betydande skillnader mellan dem, och dessa skillnader kan medföra olika grader av kommateringsbenägenhet. Jag har tidigare förklarat varför en så låg andel som 31% avskilt det kompletterande tillägget "vilket gör att ansiktsfärgen kan bli blåaktig" med att vilket i sig kan ha uppfattats som en tillräcklig gränsmarkör av en majoritet av informanterna (se s. 29). Min text innehåller dessvärre inte någon likvärdig mening med som. Det hade nämligen varit intressant att pröva om det skulle ha blivit någon skillnad i utfallet. Men vi kan göra en annan prövning. I Melins exempelmening finns den relativa satsinledaren som. Låt oss nu byta ut som mot vilka:

För stora motorer har i USA begynnande framgångar nåtts vilka börjar skapa ytterligare möjligheter i Nordamerika under 1983.

Det formella och skarpa vilka utgör en starkare gränsmarkör än det alldagligare och mjukare som. Den prosodiska pausen som inträder vid vilka är också längre än den vid som. Det innebär att vilka borde kommateras i lägre utsträckning än som, om man går på Melins linje. Men enligt mina erfarenheter brukar förhållandet vara det motsatta. Benägenheten att kommatera ökar vid vilka (i förhållande till som) just därför att det kraftfullare markerar en gräns.

I viss utsträckning bekräftar mina undersökningsresultat Melins teori om att kommabenägenheten avtar i proportion till förekomsten (eller tydligheten) av alternativa gränsmarkeringar i meningen. Därom vittnar skillnaden i utfallet mellan de kompletterande tilläggen i mening 24 och 25 (s. 29). Men Melins teori låter sig inte tillämpas i alla situationer. Ibland kan det nämligen förhålla sig tvärtom, att tydliga gränsmarkeringar ökar kommabenägenheten. Att så kan vara fallet visar

jämförelsen mellan utfallet av mening 18 a och 19 a (s. 25-26) samt diskussionen kring skillnaden mellan vilket och som. Kanske har vi att göra med samexistensen av två motstridiga kommateringsvillkor: å ena sidan kan alternativa gränsmarkeringar reducera behovet av komma, å andra sidan kan de föranleda skribenten till att även markera gränsen grafiskt med komma. I vilket fall kan den eventuella förefintligheten av två motstridiga system vara ytterligare en förklaring till informanternas oenhetliga resultat.

2.5 Faktorer bakom informanternas kommatering

Av de 54 informanterna har 47 svarat på frågan om vad som styrts deras kommatering. En del av dem har uppgivit flera faktorer, varför den sammanlagda summan svar uppgår till 66. De faktorer informanterna uppgett är de som de har varit medvetna om. Det utesluter inte att andra faktorer kan ha påverkat dem omedvetet. Eftersom jag har gett informanterna en öppen fråga, har svaren formulerats på många olika sätt. För att göra utfallet mer åskådligt har jag fört samman dem som uppgivit att de utgått från sin språkkänsla med dem som sagt sig utgå från sin intuition under rubriken "Inre grammatik". Vidare har jag under rubriken "Grammatisk-syntaktisk kommatering/fasta regler" samlat dem som sagt sig utgå från bisatskommatering, bisatsinledare, inskott och samordnade huvudsatser. Bakom rubriken "Retorisk kommatering" står de som kommaterat på grundval av paus, rytm och prosodi. Den sista rubriken, "Menings- och satslängd", omfattar dem som uppgivit att ledens och meningens längd styrts deras kommatering. Alla svar utom ett kan inordnas i en av dessa kategorier.¹¹ Fördelningen redovisas i tabellen på nästa sida.

¹¹ En informant uttryckte sig så generellt ("Jag kommaterar för att underlätta läsningen") att svaret kan omfatta alla kategorier.

Tabell 1. (Antal svar: 66)

Inre grammatik	Tydlighets-kommatering	Grammatisk-syntaktisk kommatering/ fasta regler (kommatering vid bisatser, inskott och samordnade huvudsatser)	Retorisk kommatering (paus, rytm och prosodi)	Menings- och satslängd
38%	11%	21%	24%	6%

Som synes är det en stor spridning på svaren. Ingen princip är allenarådande. Gränserna mellan de olika kategorierna är nämligen flytande: av tydlighetsskäl kan man behöva avskilja huvudsatser som samordnats med kopulativ konjunktion med komma (se ex. A s. 25). Detta avskiljande framhäver i sin tur en grammatisk-syntaktisk gräns. Samtidigt inträder det i regel en prosodisk paus just vid denna gränstyp. Nästan hälften av informanterna har uppgett kombinationssvar. Detta visar att kommatering styrs av ett samspel av olika faktorer. Men även om gränserna mellan ovanstående kategorier är flytande, ger tyngdpunkten på olika kategorier olika kommatering. Den som vill fokusera på tydlighet torde inte finna det lika nödvändigt att kommatera vid bisatser och samordnade huvudsatser som den som utgår från grammatisk-syntaktisk kommatering. Och den som utgår från paus, prosodi och rytm torde inte avhålla sig från att kommatera i tydliga passager.

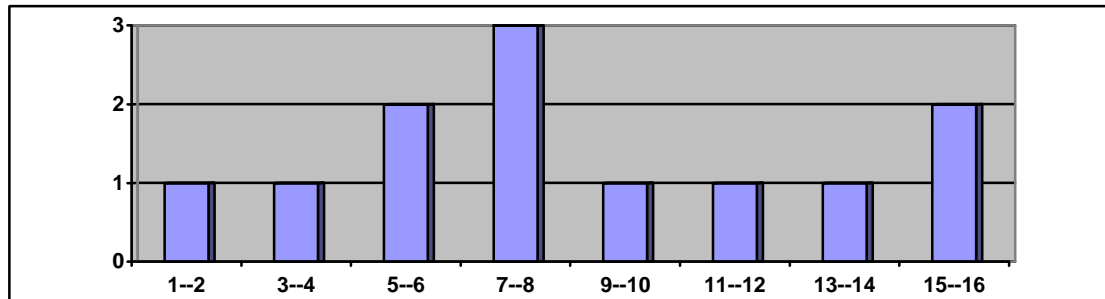
En intressant diskrepans mellan teori och empiri framgår av den låga andel (6%) som uppgett att menings- och satslängden har haft betydelse för deras kommatering. I Svenska skrivreglers kapitel om kommatering är menings- och satslängden central för om man ska sätta ut komma eller inte.

Den kategori som samlat flest svar, "Inre grammatik", är också den mest ospecificerade. I praktiken kan ett brett spektrum av faktorer (tydliggörande, syntaktiska, prosodiska etc.) ligga till grund för en kommatering baserad på språkkänslan. Det som utmärker denna kategori är att skribenten inte tar hänsyn till externa, inlärdade regler. Inledningsvis frågade jag mig om det fanns en gemensam inre grammatik för kommatering. För att pröva existensen av en sådan har jag jämfört utfallet mellan de 12 informanter som uppgett att de styrts av sin språkkänsla allena. Hur många av dessa 12 informanter som satt ut hur många komman, framgår av diagrammet på nästa sida.

Diagram 2.

Fördelning: 12 informanter

Antal informanter

Antal kommatecken

Som synes av diagrammet, har dessa informanter satt ut allt mellan 2 och 16 komman. Kvantitativt sett finns det ingen överensstämmelse mellan dem som uppgivit att de följt sin språkkänsla. Där den enes inre grammatik leder till att 2 kommatecken sätts ut, får den andres inre grammatik till följd att åtta gånger så många positioner markeras.

Vad placeringarna beträffar, råder det också en stor spridning bland dem som kommaterat utifrån sin inre grammatik. Trots att dessa informanter inte är fler än 12, har de sammantaget markerat hela 29 olika positioner. Utfallet av placeringarna visas på nästa sida. Då det endast rör sig om 12 informanter, har jag valt att redovisa resultatet i antal informanter som satt ut komma på respektive position.

EPILEPSI

Epilepsi orsakas av störningar i hjärnans nervceller. Anfällen börjar plötsligt och varar från några sekunder, 2 till flera minuter. Medvetandet är mer eller mindre påverkat under anfallet, 5 i regel slutar anfallet spontant. Anfällen kan inträffa under perioder då personen är särskilt mottaglig. Därför använder sig många epileptiker av en anfallskalender.

Det finns olika typer av anfall:

- * Stora anfall innebär att personen plötsligt blir medvetslös, 2 och att han faller omkull och får kramper. Anfallet varar oftast i några minuter, 5 andningen är till en början försvarad, 2 vilket gör att ansiktsfärgen kan bli blåaktig. Det tar någon timme, 5 upp till ett dygn, 5 innan personen är helt återställd efter ett stort anfall, 9 ofta efter sömn.
- * Mindre svåra anfall innebär bara en plötslig förlust av förmågan att stå. Personen som råkar ut för ett sådant anfall faller handlöst till marken, 7 men han drabbas varken av kramper eller medvetslöshet.
- * De mest skonsamma anfällen, 6 vilka är vanligast hos barn, 6 är frånvaroattacker. Attackerna innebär några sekunders frånvaro, 3 man faller dock inte omkull.

Hur kan man hjälpa en människa som fått ett epileptiskt anfall?

Vi frågar Peter Dahlkvist, 5 som är ombudsman vid Svenska Epilepsiförbundet, 5 om han kan ge oss några råd.

Självklart, 3 svarar han, 6 som om något annat vore otänkbart, 8 på vänlig göteborgska. Det är inte alls så, 1 som många förmodar, 6 att man ska stoppa något i munnen på personen, 2 för att förhindra att han får våldsamma käkrörelser och att han biter av sig tungan. I stället ska du se till att han inte skadat sig. Äldre personer, 1 eller kvinnor som väntar barn, 1 är extra känsliga för fallskador. Lagg gärna något mjukt under huvudet på personen, 1 och lossa det som sitter åt om halsen. Under de första minuterna kan du ta det lugnt och se vad som händer. Efter den första fasen med skakningar, 1 kommer personen in i en avslappningsfas. Sedan sker en återhämtning, 1 och om anfallet inte varit svårt, 1 kan den drabbade klara sig själv. När han återfått medvetandet, 1 ska du stanna kvar och se till att han kan resa sig. Om anfallet inte har börjat avklinga efter fem minuter, 1 bör du ringa efter en ambulans.

Av denna undersökning att döma, finns det inte mycket till gemensam inre grammatik när det gäller kommatering. Begreppet "inre grammatik" är dock problematiskt – var går gränserna för när något kan kallas för inre grammatik? Uppenbarligen finns det positioner som ingen av informanterna kommaterat. Således kan det finnas en viss inre gemensam grammatik för kommatering. Ett annat problem med begreppet "inre grammatik" är att det är svårt veta när man har att göra med en renodlad inre grammatik. Även de som uppger att de kommaterar utifrån sin inre grammatik, kan omedvetet följa kommateringsregler som funnits i bakhuvudet sedan skolåldern.

Om vi återgår till tabellen på s. 38 finner vi att endast 21% av informanterna uppgett att de följt

någon fast, inlärd regel (t.ex. kommatering vid samordnade huvudsatser). Den låga andelen vittnar om att fasta regler inte har någon större förankring, åtminstone inte hos studenter i svenska. I stället är det informantens individuella bedömning av när det är befogat att kommatöra som dominerar. Som framgått på s. 16 - 17, leder fasta regler till en rikligare kommatering än när den inre grammatiken ensam får styra. Eftersom allt färre följer fasta regler, och eftersom antalet fasta regler ständigt minskar, är det därför följdriktigt att också bruket av kommatecken minskar.

Tabellen visar vidare att det är relativt få (11%) som uttalat kommatörat utifrån tydlighetsprincipen, den kommatöringsprincip som anses vara gällande idag. Över dubbelt så många (24%) har angivit att de utgått från faktorer som pausering, rytm och prosodi, dvs. faktorer som kan sorteras in under den gamla retoriska kommatöringsprincipen. Att kommatecknet kan ha retoriska funktioner omnämns sällan i dagens skrivhandböcker – allt ljus är riktat på klarhet och begriplighet. Föreliggande resultat indikerar att handböckerna borde vidga perspektivet på kommatecknets funktioner. De retoriska funktionerna har inte gått i graven med högläsningen. I praktiken kan vårt öppna kommatöringsystem i lika stor utsträckning medföra retorisk kommatöring som tydlighetskommatöring.

Frågan är om begreppet tydlighetskommatöring över huvud taget ringar in dagens bruk av komma. Låt oss återigen ta Svenska skrivreglers föreskrifter i beaktande. Som nämnts, förordar Språknämnden utsättande av komma vid långa meningar. Motivet är att det underlättar läsningen (Svenska skrivregler 2005: § 209). På vilket sätt kommatecknet underlättar läsningen i dylika fall får vi aldrig veta. Men i Språknämndens påstående kan man såväl tolka in att kommat tydliggör sammanhanget som att det ger läsaren en chans att hämta andan. I det senare fallet har tecknet en pauseringsfunktion, vilken faller under den retoriska principen. I de fall där kommat enligt Svenska skrivregler är oomkullrunkeligt, där inte ens meningens korthet kan rubba det, handlar det inte så mycket om att tecknet har en tydliggörande funktion som att det följer av vissa bestämda uttryck som *dels ... dels*. Inte heller anser jag att kommatecknet som krävs vid uppräknningar av typen ”en katt, en hund och en kanin” gör sammanhanget så mycket tydligare.¹² De konstruktioner där tolkningen hänger på ett komma – som i fraser av typen ”en mindre, fräsch lägenhet” – avråder Språknämnden från (Svenska skrivregler 2000: § 210).

Även i Strömquists ögon är benämningen tydlighet inte helt tillfredsställande. Därför lanserar hon det vidare begreppet kommunikativ funktion. På så vis låter hon den retoriska funktionen, den grammatisk-syntaktiska funktionen och tydlighetsfunktionen förenas under ett och samma paraply. (Strömquist 1992: 110-111).

¹² Intressant nog är standarden i USA två kommatecken vid uppräknningar: ”a cat, a dog, and a rabbit” (Halldinger & Truss 2005: 100).

2.6 Sammanfattning

Undersökningens huvudresultat är följande: Vi tenderar att sätta ut allt färre kommatecken samtidigt som en anarki utbreder sig i positionsfrågan.

Den utdelade texten skulle kräva minst 13 kommatecken om man interpunkterade den på basis av Svenska skrivregler. Trots att själva undersökningssituationen medförde en risk för överkommatering, har informanterna satt ut betydligt färre komma – i genomsnitt 9. Att fler informanter har kommaterat i under- än i överkant och att denna tendens är något starkare bland de yngre än de äldre (se s. 16), visar på en utveckling mot ett minskat bruk av komma.

I avsnitt 2.1 har jag redogjort för de olika orsaker som kan ligga till grund för den allt sparsammare användningen av komma. Orsakerna kan delas in i tre olika kategorier. Till den första hör det negativa intryck som ymnig kommatering kan ge av skribenten. Som Truss och Halldinger har påpekat, kan ymnig kommatering förknippas med egenskaper som de flesta skribenter inte vill signalera. Om man genom ymnig kommatering riskerar att uppfattas som pedantisk och bakåtsträvande, har man anledning att vara återhållsam.

Orsakerna i den andra kategorin berör inlärd kommateringsreglers förankring hos informanterna och de konsekvenser som följer av frånvaron av ett fast regelsystem. Som framgått på s. 16-17, har de som följt inlärd regler satt ut 33% fler tecken än genomsnittet. Kommatering utifrån inlärd regler ger således ett större antal tecken än när den enkom sker utifrån språkkänslan. Emellertid är det endast 13 av de 54 informanterna som sagt sig följa någon inlärd regel. Eftersom allt färre lär sig kommateringsregler, och eftersom antalet fasta regler att läras in ständigt minskar, är det därför följdriktigt att också bruket av kommatecken minskar. En bidragande orsak till det minskade bruket kan vara att frånvaron av ett fast regelverk att luta sig mot, leder till att en undvikandets strategi tillämpas, som innebär att man hellre utelämnar än sätter ut kommatecken.

Den tredje kategorin orsaker är kopplade till den allmänna språkutvecklingen och utvecklingen av nya kommunikationsmedel. Under de senaste årtiondena har en enkel prosastil varit förhärskande. Eftersom de korta och syntaktiskt enkla meningar som hör till denna stil är överblickbara, minskas behovet av kommatecken för att klargöra den semantiska och syntaktiska strukturen. Vidare kan uppkomsten av e-post och SMS ha bidragit till den reducerade kommateringen. Eftersom dessa kommunikationsmedel präglas av en korthuggen stil, finns det i bruket av dem föga behov av kommatecken. Den sparsamma kommaanvändningen i e-post och SMS kan sedan ha färgat av sig på bruket av komma i mer traditionella kommunikationsmedel.

Ett minskat bruk av komma borde rimligtvis ske i enlighet med Ekerots teori om "en allt starkare koncentration till prototypfallen ju sparsammare kommateringen är". Men resultaten av min undersökning talar emot en sådan utveckling. Trots att informantgruppen är mycket homogen visar utfallet på en vidlyftig variation, såväl beträffande antalet kommatecken som satts ut per informant som vilka positioner som respektive informant markerat. Informanterna har satt ut allt från 2 till 21 kommatecken. Vidare har hela 41 olika positioner markerats, vilket är ett stort antal med tanke på att det genomsnittliga antalet kommatecken per informant är 9. Talande för spridningen är att endast i ett fall av dessa 41, har en betydande majoritet (81%) satt ut komma på samma position. Att det inte finns någon korrelation mellan sparsam kommatering och koncentration på prototypfallen, har med all tydlighet framgått av jämförelsen mellan hela informantgruppens och de sparsammars kommatering. De som har satt ut mellan 2 och 7 tecken har varit mycket mindre benägna än övriga att kommatöra de mest självständiga satserna och de satser som kräver kommatering för att meningen ska kunna tolkas utan besvär.

Mina undersökningsresultat visar att kommateringen vacklar och varierar vid inskott, kompletterande tillägg och inquitfraser, d.v.s. även i de situationer som Ekerot och Melin anser vara stabila i kommatöringshänseende. Benägenheten att kommatöra vid dessa fristående fraser är dock större än vid vanliga bisatser.

De flesta informanterna – 79% – har inte följt någon fast regel. De har uppgett att de följt sin språkkänsla, sin ambition att tydliggöra innehållet eller sin känsla för paus, rytm och prosodi. De har med andra ord styrts av faktorer som innebär en personlig bedömning av kommatöringsbehovet. Enligt Svenska skrivreglens föreskrifter blir kommateringen också många gånger en individuell bedömningsfråga. I åtskilliga fall lämnas fältet fritt åt den enskilde att bedöma behovet av kommatecken utifrån meningslängden och satsernas förhållande till varandra. Om det funnes någon gemensam inre grammatik för kommatering, skulle den enes individuella bedömningar sammanfalla något så när med den andres. Men bristen på enhetlighet i kommateringen bland de 54 studenterna i svenska, och i synnerhet bland de 12 som uttalat följt sin språkkänsla, tyder på att det inte finns någon gemensam inre grammatik i detta avseende. Som framgått av avsnitt 2.2.2 och 2.2.3 skiljer sig bedömningen av när en mening är så lång och komplex att den behöver delas upp med komma, liksom bedömningen av när leden är så fristående från varandra att de bör avskiljas med komma, från individ till individ.

Anarkin i positionsfrågan skulle delvis kunna förklaras med att majoriteten av informanterna inte har följt någon fast regel utan satt sin lit till språkkänslan. Därvid har de lagt olika tonvikt på olika aspekter av kommatöringsfunktioner. Den ene har utgått från tydlighetsfunktionen, medan den andre har kommatörat utifrån sin känsla för prosodi, rytm och paus.

En annan förklaring till informanternas divergerande kommateringsvillkor, skulle kunna vara den eventuella förefintligheten av två motstridiga kommateringsvillkor: Melins teori om att "kommabenägenheten avtar i proportion till förekomsten (eller tydligheten) av alternativa gränsmarkeringar" kan i viss mån förklara varför en betydande andel av informanterna frångått att kommata i flera olika situationer. Men den kan inte förklara varför fler föredrar att avskilja huvudsatser samordnade med *men* än med *och*. I detta fall, liksom i fallet med *som* och *vilket*, är det fruktbart att vända på Melins teori – kommabenägenheten kan i somliga fall tillta i proportion till förekomsten (eller tydligheten) av alternativa gränsmarkeringar. Mot denna bakgrund kan man också tänka sig att de alternativa gränsmarkeringar som reducerar behovet av komma för en skribent, föranleder en annan att även markera gränsen grafiskt med komma.

Anarkin i positionsfrågan skulle också kunna förklaras med kommamatecknets emfatiska funktion. Den stora andelen informanter som avskilt "upp till ett dygn" (se s. 19) vittnar tydligt om ett emfatiskt användande av komma. Även kommateringen vid "men" kan snarare tolkas som emfatiskt än syntaktiskt och semantiskt klargörande (se s. 25-26). Vad en människa anser värt att betona eller inte beror givetvis på hennes egna erfarenheter. Det är således inte att förundra att den emfatiska kommateringen skiljer sig från person till person.

3. Avslutande diskussion

Bruket av komma är onekligen på avtagande. Ekerots språkhistoriska artikel liksom Melins undersökningar pekar på en systematik i kommatecknens försvinnande. Det är vid vanliga fullständiga satser som kommat får stryka på foten, medan kommatecknen i betydelseskiljande situationer samt vid fristående fraser blir bestående. Men som framgått av min undersökning, är inte ens kommatering vid dessa positioner särskilt stabil. Man skulle snarare kunna säga att en betydande majoritet av mina informanter förhållit sig enhetligt till kommatering vid vanliga bisatser – de har helt enkelt inte kommaterat dem, medan variationen varit mycket stor vid de fristående fraserna och i de betydelseskiljande situationerna. Om Melin och Ekerot beskriver en fas under vilken kommatering ruckas vid vanliga fullständiga satser, tyder mina resultat på att vi är inne i en ny fas där kommatering så gott som har försvunnit vid vanliga bisatser samt vacklar och varierar i övriga situationer. Mot denna bakgrund kan det vara relevant att beakta den tid som förflutit sedan Melins och Ekerots undersökningar. Det skiljer sig 23 år mellan min och Melins undersökning och 15 år mellan min och Ekerots. Det är en förhållandevis kort tidsperiod. Men med tanke på att mina informanter är unga, kan den ha betydelse för deras resultat. Att kommatering av fristående fraser vacklar och varierar bland dem, kan sättas i samband med den aversion mot att lära elever saker utantill som varit förhärskande inom skolpedagogiken sedan 1990-talets början. Mot denna bakgrund är det mycket möjligt att de kodifierade normerna för kommatering vid fristående fraser helt enkelt inte har förmedlats till den yngre generationen. Den har fått sätta sin lit till språkkänslan, och som framgått av denna undersökning utgör språkkänslan en skör grund för en samstämmig kommatering.

Av denna undersökning att döma behöver Ekerots teori om kommateringens utveckling revideras. Hans teori om ”en allt starkare koncentration till prototypfallen ju sparsammare kommatering är” skulle utifrån mina resultat kunna ersättas med en teori om en allt starkare divergens ju sparsammare kommatering är.

Frågan är om den utveckling som mina undersökningsresultat ådagalägger är önskvärd. Bruket av kommatecken har förvisso aldrig varit enhetligt. I t.ex. N. Linders *Regler och rön angående svenska språkets behandling i tal och skrift* (1886) och Erik Wellanders *Riktig svenska* (1939) konstaterar respektive författare att det faktiska bruket är underkastat stor omväxling.¹³ Med tanke på kommatecknets emfatiska och övriga stilistiska funktioner kan bruket heller aldrig bli enhetligt. Men det kan finnas gränser för hur divergerande kommatering får bli. För att skiljetecknen ska fungera

¹³ Se N. Linder, 1886: 75 och Erik Wellander, 1939: 118. Medan Linder specifikt uttalar sig om kommatering, skriver Wellander i allmänna ordalag om bruket av skiljetecken.

kommunikativt förutsätter de, som Strömquist skriver, en ömsesidighet som innebär att skribent och läsare måste vara överens om signalsystemet (Strömquist 1992: 111).

Det vore intressant att studera kommatering ur läsarens perspektiv, d.v.s. att ta fasta på den perceptiva aspekten. De få undersökningar som gjorts i ämnet, tyder på att kommateringen påverkar läshastigheten. I den nyutkomna artikeln *Vad är det för fel på ett fel?* redogör Melin för undersökningsresultat som visar att satsradningar orsakar störningar i form av förlängd lästid (Melin 2007: 55). Tidigare har den danska språkforskaren Vibeke Appel påvisat att olika kommateringsprinciper ger olika läshastigheter. I artikeln *Kommaet og læseren* (1993) redogör hon för en undersökning som visar att satskommatering underlättar läsningen av svåra texter, medan pauskommatering är fördelaktigare vid läsningen av lätta texter. Det finns gott om utrymme för ytterligare perceptuella undersökningar. Med hjälp av datorloggningar eller ögonrörelsekamera skulle man kunna pröva om avsteg från Svenska skrivreglens få fasta kommateringsregler, olika placeringar av kommatecken samt olika kvantitet av dem spelar någon avgörande roll för läshastigheten.¹⁴ Vi har nu ett unikt tillfälle att ta reda på vilken kommatering som underlättar läsningen. Då de kodifierade normerna inte bara är få utan även i flera fall oetablerade, minskas risken för att vanan vid ett särskilt system ska störa en sådan undersökning.

Under uppsatsarbetets gång har jag mötts av oväntade reaktioner på ämnet för föreliggande uppsats. Jag förutsatte att jag utanför universitetets väggar skulle anklagas för att ägna mig åt en knappologisk verksamhet. Men när jag tillkännagav ämnet för min uppsats lyste människor upp, eftersom de själva – akademiker som icke-akademiker – dagligen brottas med kommatecknet. Jag använder ordet brottas därför att de flesta jag mött sagt sig känna en besvärande osäkerhet när det gäller att kommatöra. En sekreterare jag talade med hade till och med införskaffat ett datorprogram som markerade när hon kommatörade fel, men istället för att kunna luta sig tillbaka i denna fråga, gjorde datorns markeringar henne ofta perplex (Annika Sandquist, muntlig kommunikation 2006-11-30).

Med tanke på den besvärande osäkerhet som många känner i frågan om kommatering, torde det vara fruktbart att dryfta ämnet mer. Språkhandböckerna ger anvisningar om var det är befogat respektive obefogat att kommatöra. Det är långtifrån tillräckligt. Vi bör diskutera hur kommatecknet verkar. Vad händer om vi sätter ut ett kommatecken på en viss position? Vad signalerar vi med det? Hur kan det påverka tolkningen av meningen? Blir det någon nyansskillnad om vi tar bort kommat? Vad händer om vi sätter ut tankstreck istället?

¹⁴ Datorloggningar, vilken är den metod som Appel använder sig av, innebär att ett antal försökspersoner läser en text på en bildskärm. De matar fram texten en rad i sänder, och datorn mäter hur lång tid varje rad tar att läsa. En ögonrörelsekamera registrerar hur ögonen förflyttar sig under läsningens gång. Den kan mäta hur länge ögonen dröjer vid en passage och notera när ögonen gör regressioner, d.v.s. rör sig åt vänster.

Bruket av skiljetecken är över huvud taget ett försummat ämne. Det kan bero på en rädsla för att befatta sig med någonting som kan vara behäftat med pedanteri. Men skiljetecknen förtjänar ett bättre öde. De fungerar som vägvisare, de klargör sammanhang, lyfter fram det som ska betonas, anger typen av övergång och förlänar texten dess puls.

Litteratur

Publicerad litteratur

Appel, Vibeke (1993). Kommaet och læsaren. I: Komma – hvornår og hvorfor? red. Henrik Galberg Jacobsen och Mogens Gradenwitz. Köpenhamn: Dansk Sprognaevns skrifter nr 20.

Ekerot, Lars-Johan (1991). Satskommatering och tydlighetskommatering. Ett bidrag till den svenska kommateringens 1900-talshistoria. I: Studier i svensk språkhistoria nr 2. Göteborg: Nordistica Gothoburgensia.

Halldinger, Eva & Truss, Lynn (2005). Komma rätt, komma fel, och komma till punkt. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Josefsson, Gunlög (2000). Ord, fraser, satser: en introduktion till svensk grammatik. Lund: Institutionen för nordiska språk.

Linder, Nils (1886). Regler och råd angående svenska språkets behandling i tal och skrift. Stockholm: P.A. Norstedt & Söner.

Melin, Lars (1984). Kommatering – normer och regler. I: Svenskans beskrivning nr 14. Lund: Institutionen för nordiska språk.

Melin, Lars (2007). Vad är det för ett fel på ett fel? I: Forskning och framsteg nr 1, januari-februari 2007.

Parkes, Malcolm B (1992). Pause and Effect – An Introduction to the History of Punctuation in the West. Cambridge: University Press.

Språkriktighetsboken (2005). Stockholm: Norstedts akademiska förlag.

Strömquist, Siv (1991). Våra skiljetecken i ett historiskt perspektiv. I: Språk och stil nr 2. Ny följd. Uppsala: Swedish Science Press.

Strömquist, Siv (1995). Tecken för tal. Om skiljetecknens retoriska funktion. I: Retoriska frågor: texter om tal och talare från Quintilianus till Clinton tillägnade Kurt Johannesson, red. Christer Åsberg. Stockholm: Norstedts.

Svenska Akademiens Grammatik (1999). Stockholm: Norstedts.

Svenska Akademiens Språklära (2003). Stockholm: Norstedts.

Svenska skrivregler (2005). Stockholm: Liber.

Trudgill, Peter (1974). Språk och social miljö. En introduktion till sociolingvistik. Stockholm: Pan/Norstedts.

Wellander, Erik (1939). Riktig svenska. Stockholm: P.A. Norstedt & Söner.

Opublicerad litteratur

van Leusen, Marjolein (2005). Det problematiska kommatecknet. Fempoängsuppsats på C-nivå vid Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.

Internetkällor

<http://www.apoteket.se/rd/d/3274> (informationen om epilepsi)

Muntlig kommunikation

Sandquist, Annika (2006-11-30)

Appendix 1 Uppgift som delats ut till informanterna

Kommatera denna text. Du kan också sätta punkt om du föredrar det alternativet.

EPILEPSI

Epilepsi orsakas av störningar i hjärnans nervceller. Anfällen börjar plötsligt och varar från några sekunder till flera minuter. Medvetandet är mer eller mindre påverkat under anfallet i regel slutar anfallet spontant. Anfällen kan inträffa under perioder då personen är särskilt mottaglig. Därför använder sig många epileptiker av en anfallskalender.

Det finns olika typer av anfall:

- Stora anfall innebär att personen plötsligt blir medvetlös och att han faller omkull och får kramper. Anfallet varar oftast i några minuter andningen är till en början försvärad vilket gör att ansiktsfärgen kan bli blåaktig. Det tar någon timme upp till ett dygn innan personen är helt återställd efter ett stort anfall ofta efter sömn.
- Mindre svåra anfall innebär bara en plötslig förlust av förmågan att stå. Personen som råkar ut för ett sådant anfall faller handlöst till marken men han drabbas varken av kramper eller medvetlöshet.
- De mest skonsamma anfällen vilka är vanligast hos barn är frånvaroattacker. Attackerna innebär några sekunders frånvaro man faller dock inte omkull.

Hur kan man hjälpa en människa som fått ett epileptiskt anfall?

Vi frågar Peter Dahlkvist som är ombudsman vid Svenska Epilepsiförbundet om han kan ge oss några råd.

Självklart svarar han som om något annat vore otänkbart på vänlig göteborgska. Det är inte alls så som många förmodar att man ska stoppa något i munnen på personen för att förhindra att han får våldsamma käkrörelser och att han biter av sig tungan. I stället ska du se till att han inte skadat sig. Äldre personer eller kvinnor som väntar barn är extra känsliga för fallskador. Läg gärna något mjukt under huvudet på personen och lossa det som sitter åt om halsen. Under de första minuterna kan du ta det lugnt och se vad som händer. Efter den första fasen med skakningar kommer personen in i en avslappningsfas. Sedan sker en återhämtning och om anfallet inte varit svårt kan den drabbade klara sig själv. När han återfått medvetandet ska du stanna kvar och se till att han kan resa sig. Om anfallet inte har börjat avklinga efter fem minuter bör du ringa efter en ambulans.

Vad har styr ditt sätt att kommatera?

Tyckte du att det var svårt att avgöra om en viss sats/vissa satser krävde ett kommatecken? I så fall kan du ringa in den/dem i texten.

Bakgrundsfakta: Är du man eller kvinna ? Hur gammal är du? _____

Tack så mycket för hjälpen!

Appendix 2 Utfall av samtliga informanternas placering, angivet i antal

EPILEPSI

Epilepsi orsakas av störningar i hjärnans nervceller. Anfällen börjar plötsligt, 1 och varar från några sekunder, 3 till flera minuter. Medvetandet är mer eller mindre påverkat under anfallet, 22 i regel slutar anfallet spontant. Anfällen kan inträffa under perioder, 1 då personen är särskilt mottaglig. 2 Därför använder sig många epileptiker av en anfallskalender.

Det finns olika typer av anfall:

- Stora anfall innebär att personen plötsligt blir medvetslös, 13 och att han faller omkull, 1 och får kramper. Anfallet varar oftast i några minuter, 17 andningen är till en början försvårad, 17 vilket gör att ansiktsfärgen kan bli blåaktig. Det tar någon timme, 15 upp till ett dygn, 16 innan personen är helt återställd efter ett stort anfall, 44 ofta efter sömn.
- Mindre svåra anfall innebär bara en plötslig förlust, 1 av förmågan att stå. Personen som råkar ut för ett sådant anfall, 1 faller handlöst till marken, 35 men han drabbas varken av kramper eller medvetslöshet.
- De mest skonsamma anfällen, 33 vilka är vanligast hos barn, 31 är frånvaroattacker. Attackerna innebär några sekunders frånvaro, 25 man faller dock inte omkull.

Hur kan man hjälpa en människa som fått ett epileptiskt anfall?

Vi frågar Peter Dahlkvist, 18 som är ombudsman vid Svenska Epilepsiförbundet, 20 om han kan ge oss några råd.

Självklart, 13 svarar han, 33 som om något annat vore otänkbart, 30 på vänlig göteborgska. Det är inte alls, 1 så, 15 som många förmodar, 31 att man ska stoppa något i munnen på personen, 7 för att förhindra att han får våldsamma käkrörelser, 3 och att han biter av sig tungan. I stället ska du se till, 1 att han inte skadat sig. Äldre personer, 2 eller kvinnor, 1 som väntar barn, 3 är extra känsliga för fallskador. Lägg gärna något mjukt under huvudet på personen, 8 och lossa det som sitter åt om halsen. Under de första minuterna kan du ta det lugnt, 2 och se vad som händer. Efter den första fasen, 1 med skakningar, 4 kommer personen in i en avslappningsfas. Sedan sker en återhämtning, 13 och om anfallet inte varit svårt, 5 kan den drabbade klara sig själv. När han återfått medvetandet, 5 ska du stanna kvar, 1 och se till att han kan resa sig. Om anfallet inte har börjat avklinga efter fem minuter, 10 bör du ringa efter en ambulans.

Appendix 3 Utfall av de sparsammas placering, angivet i antal

EPILEPSI

Epilepsi orsakas av störningar i hjärnans nervceller. Anfällen börjar plötsligt och varar från några sekunder till flera minuter. Medvetandet är mer eller mindre påverkat under anfallet, 8 i regel slutar anfallet spontant. Anfällen kan inträffa under perioder, 1 då personen är särskilt mottaglig. Därför använder sig många epileptiker av en anfallskalender.

Det finns olika typer av anfall:

- Stora anfall innebär att personen plötsligt blir medvetlös och att han faller omkull och får kramper. Anfallet varar oftast i några minuter, 6 andningen är till en början försvarad, 1 vilket gör att ansiktsfärgen kan bli blåaktig. Det tar någon timme, 2 upp till ett dygn, 2 innan personen är helt återställd efter ett stort anfall, 10 ofta efter sömn.
- Mindre svåra anfall innebär bara en plötslig förlust av förmågan att stå. Personen som råkar ut för ett sådant anfall faller handlöst till marken men han drabbas varken av kramper eller medvetlöshet.
- De mest skonsamma anfällen, 5 vilka är vanligast hos barn, 3 är frånvaroattacker. Attackerna innebär några sekunders frånvaro, 2 man faller dock inte omkull.

Hur kan man hjälpa en människa som fått ett epileptiskt anfall?

Vi frågar Peter Dahlkvist, 1 som är ombudsman vid Svenska Epilepsiförbundet, 1 om han kan ge oss några råd.

Självklart, 1 svarar han, 6 som om något annat vore otänkbart, 4 på vänlig göteborgska. Det är inte alls så, 2 som många förmodar, 7 att man ska stoppa något i munnen på personen, 2 för att förhindra att han får våldsamma käkrörelser, 1 och att han biter av sig tungan. I stället ska du se till att han inte skadat sig. Äldre personer eller kvinnor som väntar barn är extra känsliga för fallskador. Lagg gärna något mjukt under huvudet på personen och lossa det som sitter åt om halsen. Under de första minuterna kan du ta det lugnt och se vad som händer. Efter den första fasen med skakningar, 1 kommer personen in i en avslappningsfas. Sedan sker en återhämtning och om anfallet inte varit svårt, 1 kan den drabbade klara sig själv. När han återfått medvetandet, 1 ska du stanna kvar och se till att han kan resa sig. Om anfallet inte har börjat avklinga efter fem minuter, 1 bör du ringa efter en ambulans.

